

VU Research Portal

Inkomensdiversiteit en vertrouwen in burens en in de buurt

van der Land, M.; Veldboer, L.

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Land, M., & Veldboer, L. (2011). *Inkomensdiversiteit en vertrouwen in burens en in de buurt*. NICIS.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Inkomensdiversiteit en vertrouwen in buren en in de buurt

Lex Veldboer Marco van der Land

Projectconsortium

Binnen het onderzoeksprogramma 'Kennis voor krachtige Steden' van Nicis Institute zijn meer dan veertig projecten in uitvoering. Dit rapport is het eerste resultaat van één van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek 'De bindende invloed van middengroepen in gemengde buurten: hoe kan gentrification bijdragen aan vertrouwen?'. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestaat uit:

- Universiteit van Amsterdam
- Gemeente Amsterdam
- Gemeente Enschede
- Nicis Institute

Projectleider van het onderzoek is prof. dr. Jan-Willem Duyvendak, hoogleraar sociologie, Universiteit van Amsterdam. De studies richten zich op Enschede en Amsterdam. Dit is de deelstudie over Enschede. Naast dit volledige verslag is er ook een samenvatting met beleidsinformatie opgesteld.

Deelonderzoek Enschede

1. Inleiding

Sociaal vertrouwen is een belangrijke bouwsteen in het sociale verkeer. Vertrouwen – de subjectieve perceptie dat anderen in een bepaald gebied betrouwbaar zijn – is een sterke voorspeller van ervaren welzijn en tegelijkertijd een soort smeerolie voor onderlinge samenwerking. De bronnen voor dit vertrouwen zijn meervoudig. We weten dat individuele kenmerken zoals een hoge opleiding en landelijke kenmerken zoals een redelijke mate van welvaart, een rationele cultuur en relatief egalitaire inkomensverhoudingen, gunstig zijn voor het sociaal vertrouwen. Op wijkniveau is bekend dat deprivatie, hoge verhuismobiliteit, snelle veranderingen in de etnische compositie,¹ onveiligheid en criminaliteit sterk negatief gecorreleerd zijn aan vertrouwen. De impact van wijkgebonden inkomensmenging op vertrouwen is nog relatief weinig verkend. Nog minder weten we over het effect van een geforceerde inkomensmenging zoals in het geval van stedelijke vernieuwing.²

Veel steden zetten sterk in op stedelijke vernieuwing onder andere omdat ze denken dat middengroepen een belangrijke sociale pijler kunnen zijn voor kwetsbare wijken. Ze zijn daarom voortdurend op zoek naar maatregelen die middengroepen aan arme buurten kunnen binden. Stedelijke vernieuwing is een soort geforceerde inhaalslag om achterstandswijken in relatief korte tijd meer gemiddeld te maken qua sociaal-economische samenstelling. Het is kortom inkomensmenging in een relatief hoog tempo. Wat is daarvan de impact op vertrouwen? Wat betekent de toename van middengroepen voor het vertrouwen in de buurt en in buurtbewoners? Hoewel deze vraag bekend klinkt, is hij toch nog niet vaak gesteld.

¹ Verschillende Amerikaanse studies veronderstellen een sterk negatief effect van etnische heterogeniteit op het vertrouwen in burens. De recente studie van Putnam (2007) die ook in deze richting wijst, heeft tot tal van reprises geleid, in meerdere landen. De resultaten zijn soms bevestigend (o.a. Leigh, 2006, Lancee & Dronkers, 2008; Van Oirschot & Slot, 2009), soms neutraal (Gijsberts, Van der Meer & Dagevos; Tolsma, Van der Meer & Gesthuizen, 2009). Vertrouwen wordt in deze studies overigens voor het overgrote deel verklaard door individuele kenmerken en andere buurtvariabelen.

² In Nederland en in andere landen ondergaan veel stadswijken die voorheen gedomineerd werden door een arme bevolking, *lichte* processen van gentrification. De 19^e eeuwse ring in Amsterdam is daar een kenmerkend voorbeeld van, maar ook in arme naoorlogse stadswijken stijgt het aandeel middengroepen voorzichtig. Deze trend in grote en middelgrote steden is deels een spontane ontwikkeling en deels het gevolg van processen van stedelijke transformatie (zoals nieuwbouw en stedelijke vernieuwing).

De eerste onderzoeksgegevens in Nederland over de relatie tussen inkomensmenging en vertrouwen zijn in het algemeen relatief gunstig. Ze laten zien dat inkomensdiversiteit in wijken (ondanks een gering contact tussen klassen) geen negatief maar een neutraal tot positief effect heeft op vertrouwen in 'andere' buurtgenoten (Lancee & Dronkers, 2009) en geen afbreuk doet aan tolerantie (Tolsma et al, 2009). Dit beeld is contrair aan met name Amerikaanse bevindingen, waarin gesteld wordt dat een inkomensmix leidt tot terugtrekgedrag of zelfs polarisatie. In met name gentrificationstudies wordt er van uitgegaan dat inkomensmenging samengaat met een grote inkomensongelijkheid en een 'strijd' tussen de klassen over de vraag van wie de wijk is. De hoogste klassen zijn op de liberale weinig gereguleerde woningmarkt daarbij stevast de winners en de lagere klassen de verliezers. Nederland onderscheidt zich van de V.S. door een andere context (een grotere welvaarstaat, een minder scherpe inkomensongelijkheid, minder sterke segregatie en meer regulering van de woningmarkt) en mogelijk ook door een veel mildere vorm van inkomensmenging. Hier is menging minder uitzonderlijk en een veel haalbaarder doel dan in de V.S. Kenmerkend is bijvoorbeeld dat de bestuurders van sommige 19^e eeuwse Amsterdams wijken de langzame, maar gestage gentrification die gaande is willen afremmen om een substantieel deel sociale huur overeind te houden, zodat de inkomensmenging duurzaam wordt. In het tweede (Amsterdamse) deel van dit onderzoek toetsen we of dit gekoesterde beeld van milde gentrification (in een gedoseerd tempo en resulterend in een duurzame vertrouwenwekkende sociale mix) klopt.

In het eerste (Enschedese) deel verkennen we de vraag of het positieve beeld ook van toepassing is op wijken die relatief snel van bevolkingssamenstelling veranderen, zoals bij stedelijke vernieuwing. Mogelijk zien we bij stedelijke vernieuwing door de snelle conversie van de woningvoorraad, het risico van verdringing van arme groepen, de hoge verhuismobiliteit etc, geen gematigde vertrouwenwekkende scores, maar eerder 'Amerikaanse' lage scores voor vertrouwen. Of past ook hier een mild beeld?

De vraag of stedelijke vernieuwing, leidend tot een andere inkomensmix, wel of niet bijdraagt aan buurtvertrouwen, verkennen we in Enschede in wijken die in de afgelopen jaren een meer dan gemiddelde toename van koopwoningen hebben ondergaan, de (potentiële) stedelijke vernieuwingsgebieden Deppenbroek &

Wesselerbrink. We kijken daarbij hoofdzakelijk naar de opvattingen van bewoners. Vinden bewoners van te meer gemengd geraakte wijken de aanwezigheid van middengroepen belangrijk voor hun onderling vertrouwen en voor het buurtvertrouwen? En omgekeerd; hoe zijn deze mogelijk belangrijke middengroepen aan de buurt te binden, wat wint hun vertrouwen? Daarnaast kijken we ook nog naar enkele samenhangende vragen van de gemeente Enschede: Wat is de mogelijke invloed van (allochtone of autochtone) middengroepen op de *integratie* van allochtonen in de buurt? En tot slot: Wat is de mogelijke invloed van *allochtone middengroepen* op het vertrouwen en integratie in de buurt?

Sociale mix en buurtvertrouwen

Waar in de grote steden in de Randstad deels een spontane ontwikkeling gaande is van middenklassenhuishoudens die zich aangetrokken voelen tot het wonen in centraal gelegen arbeidersbuurten, is de toename van middengroepen op minder gunstig gelegen locaties veel minder vanzelfsprekend. In grote en in middelgrote steden zoals Enschede helpen de lokale overheid en de corporaties de ontwikkeling een handje en zetten ze via ingrepen in de tot dan eenzijdige woningvoorraad van gebieden in op een 'betere' menging van inkomensgroepen. Het is in Nederlandse steden al zeker zo'n tien jaar staand beleid om in minder populaire stedelijke gebieden, gedomineerd door grote aantallen sociale huurwoningen, aan te sturen op een meer gemengde woningvoorraad door renovatie, verkoop van woningen en door sloop/nieuwbouw. In tal van steden worden zeer grote beleidsinspanningen geleverd om middengroepen naar achterstandsbuurten te trekken en hen aan deze stadswijken te binden. In 2009 werden bijvoorbeeld in heel Nederland 8.500 woningen, veelal impopulaire flats, gesloopt om te worden vervangen door nieuwe duurdere woningen. Ook in voorgaande jaren werd telkens een zelfde conversie doorgevoerd. De vernieuwing is dus vaak een proces van jaren, maar het is tegelijkertijd een relatief bruuske verandering. Grote delen van een buurt bieden in de tijd tussen sloop en nieuwbouw soms een desolate aanblik en na de oplevering is de 'oude' buurt definitief verdwenen.

Met name in de Angelsaksische landen voeren academici een verhit debat over de mogelijke gevolgen van dit type beleid voor bestaande bewoners in aandachtswijken. Naarmate de gentrification - de intrek

van middengroepen in arme wijken – omvangrijker wordt, dreigt voor bestaande arme bewoners steeds meer sanering en verdringing naar andere, mogelijk nog sterker gesegregeerde stedelijke gebieden, zo is de vrees (zie bijv. Butler & Robson, 2003). Ook in Nederland zijn er veel pessimistische geluiden te beluisteren die stellen dat de toenemende aanwezigheid van middengroepen contraproductief zou zijn. Stedelijke vernieuwing zou leiden tot verdringing of scherpere tegenstellingen in de vernieuwde wijk (o.a. Bolt & Van Kempen, 2008; Van Bergeijk, e.a., 2008). Tegenover het pessimisme van veel wetenschappers staat soms een ongebreideld optimisme bij beleidsmakers. Zij zien de middenklasse als gezegd, vooral als reddende engel voor de achterstandswijk. Zonder middenklasse zou er sprake zijn van een daling van de wijkstatus en dreigt er een toenemende sociale isolatie van arme huishoudens.³

Zowel de optimisten als de pessimisten proberen hun gelijk te onderstrepen, maar maken met die pogingen hoofdzakelijk duidelijk dat de waarheid in het midden ligt: er zijn zowel plus- als minpunten te noemen bij stedelijke vernieuwing. Bijvoorbeeld als we kijken naar de ‘omgang’ tussen klassen. Op de vraag of stedelijke vernieuwing leidt tot nieuwe contacten tussen bewoners van (middel)dure en goedkope woningtypen, is het antwoord negatief (Kleinhans, Veldboer & Duyvendak, 2001; Van Beckhoven & Van Kempen, 2002). Beter gesitueerden en bewoners op achterstand gaan in een gemengde wijk niet ‘als vanzelf’ met elkaar om, laat staan dat het vanzelfsprekend is om de middeninkomen-buurman om hulp te vragen (Blokland, 2001). Tegelijkertijd verstoort de vernieuwing nauwelijks bestaande netwerken (Kleinhans, 2005). Deze verbindingen gaan dus niet verloren. Het ontbreken van ‘nieuwe’ contacten betekent ook niet dat middengroepen onverschillig staan tegenover arme buurtbewoners. Een deel van hen woont bewust gemengd, en verkiest een gemengde wijk boven een ‘eenzijdige’ middenklassewijk. Recent onderzoek laat zien dat de sympathie voor gemengde wijken onder middengroepen op twee pijlers berust. Naast stijgers uit de vernieuwde wijk, zijn (relatief gunstig gelegen) vernieuwde achterstandswijken ook in trek bij een zelfbewuste, relatief hoogopgeleide, middengroep met weinig angst voor sociale degradatie (Veldboer et al., 2008).

³ Jongeren uit kansarme milieus zouden in wijken met een eenzijdige samengestelde bevolking niet beschikken over rolmodellen en referenten aan wie ze zich kunnen optrekken. In plaats daarvan ontwikkelen ze verkeerde *coping* strategieën. Zij missen met andere woorden in hun omgeving sterke schouders die vanuit een idee van maatschappelijke verantwoordelijkheid de cultuur van berusting die in een ‘slechte’ buurt kan ontstaan, weten te doorbreken (Wilson, 1987).

Voor wat betreft de bijdrage van middengroepen aan sociale stijgingskansen van andere buurtbewoners wijst steeds meer onderzoek op een beperkte meerwaarde (zie Veldboer, 2010). Het meeste onderzoek laat zien dat de aanwezigheid van middengroepen in vernieuwingswijken geen grote directe rol speelt in de kansen op sociale stijging. Beter gesitueerden stellen hun sociale netwerken in de gemengde inkomenswijk niet beschikbaar aan lagere inkomens, simpelweg omdat het contact ontbreekt. Tegelijkertijd is hun 'stille' aanwezigheid wel van belang om wijkbelemmeringen voor stijging (zoals een negatief imago en onveiligheid) weg te nemen. Middengroepen kunnen op een indirecte manier dus gelden als een (kansen)versterker.

Terwijl we nog niet veel weten over de precieze impact van stedelijke vernieuwing op het vertrouwen in burens en in de buurt, wijzen tot dusver verrichtte onderzoeken naar stedelijke vernieuwing op veelal gematigde en 'gemengde' resultaten. Dat een geforceerde inkomensmenging niet samenvalt met een grote verdringing aan de onderkant, en ook niet direct een groot ongemak veroorzaakt onder de middenklasse in vernieuwde buurten, heeft veel te maken met kenmerken van de stedelijke woningmarkten en met de egalitaire inkomensverdeling in ons land. Eerst de woningmarkt. Kenmerkend voor Nederland is dat – zeker in stedelijke vernieuwingsgebieden – de toename van de middenklasse redelijk goed gedoseerd en gecontroleerd kan worden. De woningmarkt is in ons land nog steeds veel sterker gereguleerd dan in veel andere landen. Corporaties en gemeenten kunnen bij een vernieuwingsronde bijvoorbeeld terugkeerrechten aanbieden aan zittende bewoners met een kleine beurs of duurdere huurprijzen compenseren. Ook kunnen ze bij een plotseling toenemende marktdruk toch vasthouden aan een bepaald deel sociale huurwoningen of goedkopere koopwoningen. In Nederland hoeft overheidsgestuurde gentrification kortom niet noodzakelijkerwijs te leiden tot een grootschalige verdringing van de zwakste groep.

De gematigde en gemengde bevindingen over stedelijke vernieuwing hangen ook samen met de relatief egalitaire verhoudingen in Nederland. De inkomensongelijkheid is in Nederland veel minder groot dan in Angelsaksische landen zoals de Verenigde Staten door de hoge inkomensbelasting en de aanzienlijke belasting op erfenissen die we hier kennen. Al met al zijn in Nederland de tegenstellingen

tussen klassen niet scherp te noemen. Je zou ze kunnen omschrijven als een 'slapende' of gepacificeerde tegenstelling. De kloof tussen arm en rijk is in ieder geval niet te vergelijken met de periode voor de verzorgingsstaat (sinds 1950 zijn de inkomensverschillen met een vijfde afgenomen) of met andere landen, zoals de Verenigde Staten. Economische sterk gestratificeerde samenlevingen zoals de Verenigde Staten (in vaktermen, landen met een hoge gini-coëfficiënt) laten veel ongemak zien tussen klassen (vgl. Gesthuizen et al, 2008). Dat 'ongemak' zien we ook terug in veel van Amerikaanse sociale theorie over overheidsgestuurde gentrification en klassenmenging. De theorie dat ruimtelijke nabijheid van klassen onafwendbaar leidt tot terugtrekgedrag van de dominante (koopkrachtigste) groep, stamt bijvoorbeeld uit de jaren twintig van de vorige eeuw en is afkomstig uit de toenmalige 'boomtown' Chicago (Park, 1924). Nog steeds is deze visie vaak het startpunt van veel beschouwingen over het samenwonen van klassen in een wijk. De middenklasse zou bij ruimtelijke nabijheid bang zijn voor de aanwezigheid van lagere groepen en vrezen voor haar eigen sociale reproductie en zich daarom afwijzend opstellen en een distinctiestrategie volgen (Butler, 2003; vgl. Latten & Verschuieren, 2006). In deze wijken zou inkomensheterogeniteit ongemakkelijk zijn in de omgang (Putnam, 2007) en polariserend werken (Smith, 2002).

De huidige afgezwakte klassentegenstellingen in Nederland maken het echter aannemelijk dat het samenwonen van klassen niet perse dit stressvolle patroon volgt. Kortom, dat er in gemengde inkomenswijken geen vanzelfsprekende wij-zij tegenstelling tussen klassen optreedt (zoals die zich bij snel wijzigende verhoudingen tussen etnische groepen vaak wel voordoet). Het is dus de vraag of Amerikaanse theorieën over menging van sterk uiteenlopende klassen, zo maar 'verscheept' kunnen worden naar Nederland. Nederlandse wijken met een inkomensmix zijn geen arena's, waar bewoners van verschillende klassen elkaar sterk wantrouwen. Het beeld in de roman *Wolfstone* van Herman Franke (2003) waar arme autochtonen en allochtonen zich gezamenlijk keren tegen de aanwezigheid van een nieuwe middenklasse, past dan ook eerder in een Amerikaanse roman, dan in een Nederlandse novelle. Voor zover het gaat om de verhouding tussen klassen lijken Nederlandse gemengde inkomenswijken het toonbeeld van een relatief vreedzame co-existentie (vgl. Gans, 1961). Kortom geen klassenstrijd of klassenharmonie, maar iets daar tussen in.

Vertrouwen in de buurt door snelle stedelijke vernieuwing?

Inkomensmenging door stedelijke vernieuwing hoeft dus in landen met een grote sociale woningvoorraad en egalitaire inkomensverhoudingen niet de tegenstellingen tussen klassen te voeden. Maar hoe zit dat als stedelijke vernieuwing zich in een relatief hoog tempo voltrekt en de veranderingen zich niet erg mild aandienen. Er zijn wel aanwijzingen dat sommige projecten moeizaam verlopen en sluimerende klassentegenstellingen voeden. Of er spanningen tussen sociale klassen ontstaan, ligt ogenschijnlijk sterk aan de manier van mengen. Projecten waarbij lagere inkomens in grote getale worden verdrongen, of waarbij inkomensklassen te fijnmazig worden gemengd (portiekmix in zogenaamde gemengde complexen), kunnen de spanning tussen klassen doen oplopen. Ook 'omgekeerde' projecten waarbij in *well to do* middenklasse-wijken arme bewoners worden toegelaten, voeden vaak het klassenressentiment (middengroepen vrezen voor hun huiswaarde, arme inwoners voelen zich met de nek aangekeken). Projecten die deze valkuilen weten te vermijden (projecten die de kat niet op het spek binden), lijken echter weinig gentrification-stress te laten zien. Het type sociale mix en het tempo bepalen dus ook sterk of een *Nimby* (not in my backyard) of een *Wimby* (welcome in my backyard) -reactie optreedt.

Hoe zit dat in Enschede, de stad die in het industriële tijdperk van alle Nederlandse steden misschien wel de scherpste tegenstelling kende tussen 'hoeden' en 'petten' (vgl. Blonk, 1929). Een stad die lang in het teken stond van de klassenstrijd. Een stad die sterk verarmt uit deze periode is gekomen door de teloorgang van de textielindustrie. Na de textielcrisis zakte de stad weg in een moeras van massawerkloosheid, waaruit men nooit geheel is opgekrabbeld. In 2005 viel bijvoorbeeld 45 procent van de stadsbevolking onder de 'aandachtsgroep' van beleid, dat wil zeggen dat men qua inkomen voor huurtoeslag in aanmerking komt. In vergelijking met andere steden is de stad 'arm' te noemen.

Toch zijn de grote klassieke tegenstellingen tussen hoeden en petten - die in de tijd van de industrialisering leidde tot een 'sociografie' met aan de top een kleine oligarchisch opererende elite en daaronder een massa van arbeiders, die zich georganiseerd had in linkse of confessionele vakbonden (vgl. Blonk, 1929) - inmiddels wel een stuk afgevlakt. Onder de inkomensontvangers telt Enschede nu een 'top' van ongeveer 12 procent, tegenover 48 procent die als lage inkomens

worden gerekend. Het aandeel middengroepen van de bevolking in Enschede (40 procent) is inmiddels gelijk aan het landelijk gemiddelde. In die zin heeft zich in een periode van enkele decennia een behoorlijk proces van emancipatie voltrokken. Ruimtelijk weerspiegelt deze 'verflauwde' tegenstelling zich in de aanwezigheid van enkele rijkere wijken in de stad zoals Stokhorst en de Bolhaar, een handvol wijken waar de middenklasse domineert (o.a. Eekmaat West, Stroinkslanden Noordwest) en een relatief groot aantal arme wijken (waaronder buurten zoals Pathmos en Tweekelerveld).

Voor arme wijken wordt het laatste decennium stedelijke vernieuwing vaak als panacee aangedragen. Inkomensmenging is op veel plaatsen het toverwoord. De impact van deze door beleid gestimuleerde inkomensmenging op het buurtvertrouwen wordt in deze studie verkend in de Enschedese wijken Deppenbroek en de Wesselerbrink. Beide wijken, voorheen gedomineerd door sociale huurwoningen, hebben in de afgelopen jaren een relatief sterke toename gezien van koopwoningen. Deze toename hangt sterk samen met stedelijke vernieuwing door sloop-nieuwbouw (Deppenbroek) of met de verkoop van sociale huurwoningen (Wesselerbrink). De groeipercentages liggen duidelijk boven de gemiddelde toename van het aandeel koop in de stad Enschede. Dit stedelijk gemiddelde steeg tussen 1996 en 2009 met tien procent (van 35,1 naar 45,2 procent). De twee wijken komen respectievelijk uit op 23 en 18 procent groei van koopwoningen.

Beide wijken laten bovendien een relatief scherpe daling zien in het aantal uitkeringsgerechtigden. Stedelijk daalde dit percentage tussen 1996 en 2009 met 4,9% (van 10,7 naar 5,8 procent), terwijl in de Wesselerbrink de afname 6,5 procent bedroeg en Deppenbroek zelfs een afname van 8 procent kon noteren. Juist in de periode van stedelijke vernieuwing was deze afname het sterkst. In deze twee wijken die mede door het stedelijke vernieuwingsbeleid in sociaal-economisch opzicht een relatief snelle verandering ondergaan, kunnen we dus goed onze vragen over geforceerde inkomensdiversiteit onderzoeken.

Casestudy 1 Deppenbroek

1. Buurtschets Deppenbroek - Enschede Noord

Ontwikkeling

Enschede Noord bestaat grotendeels uit vooroorlogse uitvalswegen die opgevuld zijn met tussenliggende naoorlogse wijken. De wijken dragen namen zoals Walhof, Roombeek, Mekkelholt, De Bolhaar en Deppenbroek. Walhof is een laagbouwovergangsgebied tussen het stadscentrum, stadsparken en de rest van noord. Roombeek ligt ook dichtbij het centrum en is een wijk in opbouw na de vuurwerkramp. De Bolhaar is gebouwd in de jaren zestig en zeventig en een gegoede middenklassewijk dichtbij de Universiteit Twente. Mekkelholt en Deppenbroek zijn wijken die in de jaren vijftig en zestig en zijn ontwikkeld als arbeiderswijken. De structuur van deze twee wijken breekt duidelijk met de vooroorlogse arbeiderswijken rondom het centrum van de stad (Yucesoy, 2006: 72).

Met name in Deppenbroek werd gebroken met het in de textielstad tot dan gekoesterde idee van dorpsachtige arbeiderswijken bestaande uit kleine laagbouwwoningen met kleine tuinen (met als bekendste voorbeeld Pathmos). Het oude ideaal van het 'tuindorp' werd na de oorlog ingeruild voor moderne ideeën over de tuinstad. De stedenbouwkundige hoofdopzet (licht, lucht en ruimte) van Deppenbroek kent bijvoorbeeld veel ruim opgezette strokenbouw van afwisselend laagbouw en hoogbouw met geconcentreerde voorzieningen en veel openbaar groen daartussen. Het ontworpen stempel van verschillende bouwblokken in een rechte lijnige compositie wordt verschillende keren herhaald, conform de CIAM-gedachte. De bouwblokken zijn door de ruim opgezette openbare ruimte van alle kanten zichtbaar en kennen verschillende bouwvormen als flats, portiekflats, rijtjeswoningen en twee-onder-een-kap. De verhouding tussen hoog en laagbouw is relatief evenwichtig, anno 2008 is 48 procent hoogbouw en 46 procent grondgebonden. Zeer opvallende architectonische kenmerken ontbreken, of het moeten de woontorens zijn die op enkele plaatsen staan en die een ruim uitzicht bieden.

Hoewel op de ontwerptafel het ruimtelijke concept duidelijk breekt met de oudere delen van de stad, moest de wijk volgens de architecten

wel zoveel mogelijk een 'normale' woonwijk worden, een pleisterplaats bovendien voor de aangrenzende wijken Bolhaar en Mekkelholt, die minder groot zijn en veel minder voorzieningen krijgen toebedeeld. Toenemende parkeerdruk, achterstallig onderhoud van de openbare ruimte en leegstand in het winkelcentrum, maken dat de nieuwe wijk in de eerste 20 jaar relatief snel 'verschraalt' (Kars advies, 2008). Als de economische crisis in de jaren tachtig toeslaat, zijn de sociale problemen in Deppenbroek snel voelbaar. Net als de integratieproblemen die samenhangen met de entree van nieuwe etnische groepen. Deppenbroek wordt Probleem-Cumulatiegebied in 1985. De matig gebouwde hoogbouwcomplexen vragen daarnaast om veel onderhoud en renovatie, het winkelcentrum gaat zelfs meerdere keren op de schop. Van een geheel andere orde zijn de problemen die begin jaren negentig worden veroorzaakt door een harde kern van Marokkaanse jongeren. Deze groep haalde destijds regelmatig het nieuws met overlast, geweld en criminaliteit. De jongeren spijbelden en waren verslaafd aan drugs. In 1994 zijn ze stuk voor stuk opgepakt, waarna de problemen sterk afnamen.

De ontwikkeling van Deppenbroek past in het Nederlandse beeld dat wijken waarin veel bewoners een sociale achterstand hebben, vaak gebouwd zijn in de jaren zestig en zeventig met veel kleine en goedkope woningen (Kullberg, 2006: 348). Zoals veel naoorlogse wijken (vgl. Knol, 1998) is de wijk al vrij snel in verval geraakt. De slag met nieuw ontwikkelde woongebieden elders ging verloren. De kleinere woonruimtes, het geringere comfortniveau, de (eerste) leefbaarheidsproblemen, dit alles deed de populariteit weinig goed. Dit maakt dat naoorlogse wijken zoals Deppenbroek op hun dieptepunt vaak een hoge verhuisgeneigdheid lieten zien en dat er vooral groepen woonden die ofwel sterk geworteld waren of weinig andere mogelijkheden hadden.

Vernieuwing

Eind januari 1999 ziet de "Wijkvisie Enschede Noord 1999 – 2015, kansen benutten, kansen creëren" het licht. Maar liefst 22 partijen ondertekenen deze plannen, waaronder bewonersgroepen en werkgroepen, maar ook een informeel overlegplatform van negen landelijk opererende ondernemingen, zoals Aedes, Albert Heijn, Blokker, Bouwfonds, McDonald's, Randstad, Postkantoren, Vesteda en Stichting Woonzorg Nederland. De samenwerking met het bedrijfsleven werd door het ministerie van Binnenlandse Zaken

destijds als bijzonder aangemerkt en trok veel aandacht: 'bedrijven pakken gettovorming aan' kopte een tijdschrift (FEM-business, 12-06-1999).

Een belangrijk element uit het plan – naast sociale interventies en het opnieuw renoveren van het winkelcentrum - is de fysieke vernieuwing van de woningvoorraad van de wijk. Tussen 1999 en 2006 zijn 350 eengezinswoningen opgewaardeerd. Voor 400 gestapelde woningen viel in diezelfde periode het besluit om te slopen. Het gaat om elf portiekflats tussen de Vanekerstraat en de Scheldestraat. Op deze plaats is een mix van grondgebonden koopwoningen, seniorenwoningen en appartementen teruggebouwd. De laatste oplevering vond plaats in 2008. Ook door verkoop van huurwoningen is de woningvoorraad van karakter veranderd. De veranderingen zijn duidelijk terug te vinden in de statistieken van de wijk (zie de buurtmonitor Enschede). In Deppenbroek is tussen 1996 en 2009 het percentage koopwoningen met 22,8 procent toegenomen tot bijna 40 procent. Tijdens de stedelijke vernieuwing (plus 13 procent) doet zich een piek voor in deze ontwikkeling. Een klein deel sociale woningbouw (-7%) en een aanzienlijk deel particuliere huur (-16%) is voor de koopwoningen geweken.

De nieuwe middensegment-woningen zijn merendeels betrokken door bewoners afkomstig uit Enschede Noord, conform het idee dat bewoners een wijkcarrière kunnen maken. Van de oorspronkelijke bewoners van de gesloopte panden is uiteindelijk ongeveer 35 procent geherhuisvest in Enschede Noord, de overige huishoudens zijn verspreid over Enschede terechtgekomen, met name in Enschede-Zuid. Volgens de gemeente is de herhuisvesting zorgvuldig en naar tevredenheid van de bewoners en de corporaties verlopen. Uit de statistieken kan worden opgemaakt dat de gemiddelde woonduur iets zakte ten tijde van de stedelijke vernieuwing (hoog in de zeven jaar, daarvoor en daarna ongeveer 8,5 jaar). Er heeft zich echter geen scherpe daling van de woonduur voorgedaan zoals bijvoorbeeld in het door de vuurwerkramp getroffen Roombeek het geval is. Dat duidt op een beperkte omvang van de verdringing door sloop/nieuwbouw.

Naast de differentiatie van de woningvoorraad is ook de groene woonomgeving onder handen genomen en is gewerkt aan betere (wandel)verbindingen. De gemeente is verder nog drukdoende met het herinrichten van de groene stadsrandzone. In het groene

coulissenlandschap 't Vaneker ten noorden van de wijk moet ruimte komen voor buitenrecreatie, maar ook voor bebouwing op ruime kavels voor de hogere en hoogste inkomens. De marktsituatie is vooralsnog echter tamelijk onzeker. 't Vaneker moet uiteindelijk een hoogwaardig woon- en verblijfsmilieu worden in het bestaande landschap.

Tijdens een rondwandeling door het gebied (Kei-on-the-road, 18 maart 2005), spraken enkele nationale stadsexperts met bewoners en recenseerden ze de ingrepen die tot dan waren verricht. De cijfers over de teruggedrongen criminaliteit werden onderstreept. De toegenomen trots op de 'opgeknapte' wijk werd naar voren gehaald. Bij de bewoners beluisterden de experts dat Deppenbroek door de ingrepen was vooruitgegaan, 'maar de wijk is er nog niet' (idem Kars advies, 2008). De leefbaarheid blijft bijvoorbeeld wat onder druk staan door (fietsen)diefstal en hangjongeren. De experts toonden zich verder tevreden dat bij de fysieke vernieuwing is gezocht naar een eigentijdse variant van de bestaande stempelstructuur, en dat er niet gegrepen is naar 'truttige' vernieuwing. Maar de recensenten gaven ook aan dat Deppenbroek voor hen nog geen duidelijke identiteit heeft. Wat is Deppenbroek voor een wijk? Wie wonen er, hoe zijn de omgangsvormen, op welke manier leven de bewoners met elkaar? Is het niet te weinig levendig, te dood? Aanbevolen werd om meer duidelijke fysieke en sociale ankerpunten te realiseren. Op sociaal gebied vormt de kinderboerderij, gelegen in de te vernieuwen groene stadsrand, met jaarlijks meer dan 80.000 bezoekers, al zo'n ankerpunt. Dat sluit aan bij de bewonerswens van meer recreatief gebruik van het bestaande groen en een betere toegang tot buitengebied.

Om de identiteit en de kwaliteiten van de wijk beter te kunnen benoemen is in 2008 een buurtbranding georganiseerd. Op basis van interviews met bewoners en professionals is de slogan 'Deppenbroek relaxed wonen' als 'merk' verbonden aan het gebied. Positieve kwaliteiten zouden zijn de goede ligging ten opzichte van de stad en het buitengebied, de groene en ruime opzet, de diversiteit, de ruime aanwezigheid van voorzieningen en de sfeer van leven en laten leven. De bewoners worden gekenschetst als rustig, op zichzelf en tevreden (Kars advies, 2008). Ook het adviesbureau suggereert om de bestaande vertrouwde plekken verder uit te bouwen als plekken voor sociale ontmoeting. Woningcorporatie Domijn bespeurde eind 2009 bij een bewonersavond over sterke en zwakke punten ook een relatief

grote tevredenheid. Enerzijds werd onderschreven dat 'voorzieningen, woningen en woonomgeving de laatste jaren met sprongen zijn vooruitgegaan' en dat de overlast van jongeren beperkter is dan vroeger. Tegelijkertijd zagen bewoners 'botsingen van leefstijlen op beperkte schaal'.

De corporatie Domijn signaleert nog enkele complexen met een geringe toekomstwaarde en daarnaast een handjevol complexen dat nu al moeilijk verhuurbaar is in Deppenbroek (woningen die niet populair zijn bij de zittende huurders en ook niet op de woningmarkt), waarbij een vinger aan de pols nodig is. Vast staat dat er op bescheiden schaal nog woningverkoop zal plaatsvinden. De gemeente omschrijft Deppenbroek in het jaarplan 2010 als een bijna gewone 'beheerswijk'. Andere wijken van de stad zijn aangewezen als locatie voor de 'wijkaanpak' (Boswinkel en Velve-Lindehof, vgl. Van den Brink, 2008) of fungeren als 'aandachtswijk' (Twekkererveld & Mekkelholt).

Bevolking Deppenbroek anno 2010

Deppenbroek is met zo'n 4.900 inwoners en ongeveer 2.250 woningen de grootste buurt van Enschede Noord. Het grootste deel van de woningen wordt verhuurd. Na de vernieuwing is ongeveer een derde van de woningen koop, de rest is huur. Deppenbroek heeft net als veel andere delen van Enschede een laag welzijnsniveau en een hoog percentage inwoners dat buiten het arbeidsproces staat. Al is de werkloosheid de afgelopen jaren wel gedaald in het gebied, in wat sterkere mate dan in heel Enschede.⁴ Van de potentiële beroepsbevolking van Deppenbroek is ruim een derde inactief (werkzoekend, niet werkzoekend, arbeidsongeschikt), tegen iets meer dan 20 procent in heel Enschede. Er is in de wijk relatief veel sprake van huiselijk geweld, sociale problematiek en burenruzies, al zijn de percentages bijna gelijk aan het (hoge) Enschedese gemiddelde.

Deppenbroek heeft iets minder hoge inkomens dan de stad als geheel (7 om 12 procent), heeft ongeveer een gelijk aandeel lage inkomens (46 procent) en heeft iets meer middengroepen (47 om 40 procent). Naar welvaartsniveau springt de wijk er dus na de vernieuwing niet (meer) erg negatief uit. Wat wel duidelijk anders is ten opzichte van

⁴ De gegevens over Deppenbroek zijn ontleend aan de buurtmonitor Enschede, de sociale kaart Enschede en de Gemeentelijke Basis Administratie.

de overige wijken met een relatief groot aandeel lage inkomens, is dat ongeveer een derde van de inwoners een niet-westerse etniciteit heeft. Het aandeel niet-westerse allochtonen is tijdens de periode van stedelijke vernieuwing licht gedaald, en nu weer iets toegenomen (buurtmonitor Enschede).

De grootste niet-westerse groep zijn de Turkse Nederlanders (ongeveer 18 procent van de bevolking). Een deel van de Turkse vrouwen leeft grotendeels in gesloten eigen kring (Yücesoy, 2006). In navolging van Gans (1961) zou gesteld kunnen worden dat zij zich terugtrekken in een '*urban village*': men leeft hoofdzakelijk met streekgenoten uit het land van herkomst in dezelfde buurt of straat. De omringende buitenwereld sijpelt hier maar langzaam door, waardoor tradities langer blijven bestaan en assimilatieprocessen trager verlopen.

Naast de groep nieuwkomers telt Deppenbroek ook nog veel oorspronkelijke bewoners. Zo is, als gesteld, de gemiddelde woonduur vrij hoog. Dat wijst er op dat er nog steeds een groep getrouwen is die de buurt al langere tijd trouw blijft. Op verschillende plekken wonen bijvoorbeeld nog steeds bewoners van het eerste uur (o.a. Louis Braillestraat). Het lange verblijf van deze bewoners vertaalt zich ook in een toenemende vergrijzing. Omvatte de potentiële beroepsbevolking in 1999 nog bijna 70 procent van de bevolking, inmiddels is dit afgenomen naar 66 procent.

3. De enquête: respons en representativiteit

Van de 1000 uitgezette vragenlijsten, die om de twee woningen zijn verspreid, zijn er 176 correct ingevuld geretourneerd. Een responspercentage van 17,6 op een schriftelijke vragenlijst wordt (tegenwoordig) als vrij normaal beoordeeld.

Om na te gaan of met de respondenten een algemeen beeld van de wijk kan worden geschetst, is gekeken of de respondenten op cruciale kenmerken overeenkomen of verschillen met de bevolking van Deppenbroek. Ter vergelijking hebben we daarom informatie uit buurtmonitor Enschede (2010) en uit de sociale kaart (2007) van Deppenbroek gehaald en die afgezet tegen de responsgroep. Soms is er een herberekening toegepast omdat er een iets andere indeling is

gebruikt. Indien er geen vergelijkingsmateriaal was, is dit aangegeven door drie streepjes.

De tabellen hieronder geven een inzicht in de groep van respondenten.

Sekse (vraag 1)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Vrouw	56	48,7
Man	45	51,3
Totaal	100	100,0

Er hebben meer vrouwen gereageerd dan mannen, terwijl de wijk juist een licht overwicht van mannen laat zien.

Leeftijd (vraag 2)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
18-24 jaar	4,9	14,3
25-39 jaar	20,1	30,4
40-64 jaar	45,7	33,0
65 jaar en ouder	29,3	22,3
Totaal	100	100,0

In de vragenlijst is via een open vraag naar de leeftijd geïnformeerd. In de sociale kaart is een onderverdeling in categorieën gebruikt. De gegevens uit de vragenlijst zijn daarom gehercodeerd naar deze indeling. Daarbij zijn de jongeren onder de achttien jaar buiten beschouwing gelaten.

In het bovenstaande zien we een veelvoorkomend beeld. Bij de jongeren is de respons lager. Dat komt omdat de vragenlijst gestuurd is naar het hoofd van de huishouding. Veel jongeren in de leeftijd van 18 tot 24 jaar wonen nog niet zelfstandig. Bovendien hebben zij meer de neiging om niet te reageren op verzoeken om een vragenlijst in te vullen omdat ze het te druk hebben (jong gezin, drukke baan). In de categorieën vanaf veertig jaar wordt naar verhouding vaak een te grote respons gerealiseerd. Dat komt omdat ouderen vaak meer betrokken zijn bij het onderwerp buurt. Bovendien hebben ze vaak iets meer tijd dan de middengroep omdat de kinderen al de deur uit zijn.

In de tabel hieronder staat de verdeling naar huishouden. Een vergelijking van de gegevens van de respondenten met de sociale

kaart, laat zien dat er een ondervertegenwoordiging is van alleenstaanden en een oververtegenwoordiging van stellen zonder kinderen.

Huishoudensamenstelling (vraag 3)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Alleenstaand	39	60,3
Twee volwassen zonder kind(eren)	34	17,4
Eenouder met kind(eren)	5	5,6
Twee volwassenen met kinderen)	19	16,7
Overig	3	0,0
Totaal	100	100

In onderstaande tabel valt het grote aantal respondenten op dat geboren is in Nederland en Nederlandse ouders heeft. Hun aandeel in de enquête is groter dan in werkelijkheid. De niet-westerse allochtonen (geboren in Turkije, Marokko, Suriname, Nederlandse Antillen of ouders daar vandaan) zijn verhoudingsgewijs ondervertegenwoordigd. In de respons ontbreekt de groep overige allochtonen grotendeels.

Geboorteland (vraag 5)	Respondent	Sociale kaart	Vader	Moeder	Partner
	%	%	%	%	%
Nederland	90	59,8	87	85	87
Turkije	4	17,9	5	5	7
Marokko	1	4,4	1	1	1
Suriname	2	1,6	1	1	2
Ned Ant/Aruba	0		0	0	0
Overig	4	16,3	5	7	4
Totaal	100	100,0	100	100	100

De vergelijking van de maatschappelijke status van respondenten met de sociale werkelijkheid is enigszins lastig omdat werk of werkloosheid vaak berekend wordt voor de potentiële beroepsbevolking en niet wordt afgezet tegen de volledige volwassen bevolking. Op basis van een herberekening komen we tot de volgende vergelijking. Daarbij zien we een lichte oververtegenwoordiging van gepensioneerden. Mensen zonder baan en studenten blijven in de respons iets achter bij hun werkelijke aandeel.

Maatschappelijke status (vraag 34)	Respondent	Partner	Sociale kaart
	%	%	%
Werkend in loondienst	47	44	51
Zelfstandig ondernemer	2	5	---
Arbeidsongeschikt	7	6	8,9
Werkloos/werkzoekend	5	5	9,7
Huisvrouw/-man	4	7	---
Gepensioneerd/VUT	30	30	21,4
Studerend	3	3	8,8
Anders	2	0	---
Totaal	100	100	100

Over opleidingsniveau (vraag 6) en religie (vraag 7) kunnen we niet veel zeggen omdat vergelijkingsmateriaal ontbreekt. Voor inkomen en woonduur weten we wel het gemiddelde, maar kennen we niet altijd de onderverdelingen.

Opleidingsniveau (Vraag 6)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Geen diploma	5	---
Basisschool/lagere school	8	---
Mavo, mulo, vmbo, lbo	20	---
MBO	27	---
Havo, vwo, hbs, (+ mbo)	13	---
Hbo, universiteit	26	---
Anders	2	---
Totaal	100	---

Religie (vraag 7)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Geen	44	---
Christelijk	42	---
Islam	6	---
Joods	1	---
Anders	7	---
Totaal	100	---

Netto huishoudinkomen (in €) (Vraag 37)	Respondenten	Sociale kaart
Gemiddeld	2000	1800

	%	%
- 500	0	---
500-1.000	8	---
1.000-1.250	9	---
1.250-1.500	12	---
1.500-1.750	9	---
1.750-2.000	11	---
2.000-2.250	13	---
2.250-2.500	9	---
2.500-3.000	13	---
3.000-3.500	8	---
3.500-4.000	6	---
> 4.000	2	---
Totaal	100	---

Ten opzichte van het gemiddeld netto jaarinkomen van de bevolking van Deppenbroek (1800 euro) zitten de respondenten met gemiddeld 2000 euro iets beter bij kas (niet gecorrigeerd voor huishoudengrootte).⁵ Ook bij de woonduur zien we dat het gemiddelde van de respondenten hoger ligt dan bij de populatie van het gebied.

Woonduur (vraag 15)	Respondenten	Sociale kaart
Gemiddeld	14 jaar	8,3 jaar
	%	%
1 jaar	6	---
2 jaar	9	---
3 - 4 jaar	11	---
5 - 9 jaar	16	---
10 – 19 jaar	14	---
20 jaar of langer	43	---
Totaal	100	---

⁵ Nettoloon is brutoloon verminderd met de werknemerspremies voor pensioen, VUT, werknemersverzekeringen en ziektekostenverzekering, eventueel vermeerderd met de overhevelingstoeslag en vervolgens verminderd met de loonbelasting en de premies volksverzekeringen.

Bruto besteedbaar inkomen is het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen. Betaalde inkomensoverdrachten bestaan uit overdrachten tussen huishoudens zoals de alimentatie betaald aan de ex-echtgeno(o)t(e). Premies inkomensverzekeringen betreffen premies betaald voor verzekering in verband met werkloosheid, ziekte, arbeidsongeschiktheid en pensioen. Premies ziektekostenverzekeringen omvatten de premies zorgverzekering en de premie AWBZ. (zie www.cbs.nl)

Bij de verdeling over koop- en huurwoningen valt op dat de verhouding in de respons niet erg gelijk is met de gehele onderzoekspopulatie. Dit heeft weinig te maken met recente verschuivingen door stedelijke vernieuwing. Op basis van de buurtmonitor 2010 kan geconstateerd worden dat er maar kleine verschuivingen zijn geweest in de verhouding koop-huur de afgelopen drie jaar. De meest logische verklaring is dat eigenaar-bewoners eerder enquêtes invullen dan huurders. De verdeling van sociale huurwoningen en particuliere huurwoningen komt overigens wel overeen met die uit de sociale kaart.

Koop-/huurwoning (Vraag 8 en 10)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Koopwoning	50	36,5
Huurwoning	50	61,7
Totaal	100	98,2
Sociale huurwoning	86	86,2
Particuliere huurwoning	14	13,8
Totaal	100	100,0

In de vragenlijst staat een verdeling naar het soort woningen in de wijk. Deze is herberekend naar de indeling zoals die bij de Sociale Kaart is gehanteerd. Op dit punt lijkt de respons een goede afspiegeling te zijn van de bevolking van Deppenbroek.

Woningtype (Vraag 13)	Respondenten	Sociale kaart
	%	%
Laagbouw	51	46
Hoogbouw	44	48
Anders	5	6
Totaal	100	100

Om de analyseresultaten in het volgende hoofdstuk goed te kunnen interpreteren is het noodzakelijk om een goed beeld te hebben van de respondenten. Geconcludeerd kan worden dat de responsgroep een klassieke afwijking naar boven heeft. Inkomen, woonduur, woningbezit en waarschijnlijk opleiding, liggen gemiddeld wat hoger dan voor heel Deppenbroek. Daarnaast zien we dat relatief veel autochtonen en ouderen hebben meegedaan. Ondervertegenwoordigd zijn mensen zonder werk, alleenstaanden en niet-westerse allochtonen, met name Turken.

4. Analyse

Onderscheid in vier groepen respondenten

Alle analyses zijn naast de totale groep (N = 176) gedaan voor vier, deels overlappende groepen respondenten **1)** de groep niet-westerse allochtonen (N = 24) **2)** de groep autochtonen (N = 145) **3)** de groep huishoudens met lage inkomens (N= 41) en **4)** de middengroep (N= 73). Overige allochtonen en hogere inkomens zijn niet geanalyseerd, mede omdat het ook om zeer kleine aantallen gaat. Bij etniciteit anders dan Nederlands, zijn de enige gebruikte categorieën voor geboorteland: Turkije, Marokko en Suriname. De etniciteit kon voor bijna iedereen worden vastgesteld, maar dat gold niet voor de klasse waar toe men behoort. Niet iedereen heeft het maandelijks gezinsinkomen ingevuld, dit heeft geleid tot uitval (N = 54) in de inkomenscategorieën.

Autochtonen zijn gedefinieerd als iedereen die in Nederland is geboren **en** ook dat beide ouders hier zijn geboren. Niet-westerse allochtonen zijn gedefinieerd als iedereen die niet in Nederland geboren is of waarvan één van beide ouders niet in Nederland geboren is. Deze definitie wordt ook door het CBS gebruikt. Voor de indeling in laag, midden of hoog inkomen van het huishouden is rekening gehouden met de samenstelling van het huishouden. Daarvoor is de volgende indeling gehanteerd:

Laag inkomen

Ieder huishouden met een inkomen minder dan € 1.000
 + samenwonend zonder kinderen met inkomen tot € 2.000
 + eenoudergezin met inkomen tot € 1.500
 + samenwonend met kinderen en inkomen tot € 2.500

Midden inkomen

Inkomen tussen € 1000 en € 2.500
 + samenwonend zonder kinderen met inkomen tot € 4.000
 + eenoudergezin met inkomen tot € 3000
 + samenwonend met kinderen en inkomen tot € 4.500

Hoog inkomen

Inkomen meer dan € 2.500 minus alle andere groepen

Naast eenenveertig respondenten die tot de lage inkomensgroep worden gerekend en drieëntwintig

geënquêteerden die tot de middengroep behoren, zijn er acht huishoudens die tot de hoge inkomensgroep worden gerekend. Die laatste groep is vrij klein (zie figuur) en als gezegd buiten de analyses gehouden.

		Samenstelling huishouden			
		alleenstaand	2 volwassenen geen kinderen	1 ouder met kinderen	2 ouders met kinderen
Inkomen	< 500	0	0	0	0
	<1000	7	0	1	0
	<1250	5	2	2	1
	<1500	5	4	4	2
	<1750	3	6	0	2
	<2000	7	3	0	3
	<2250	10	3	0	3
	<2500	3	8	0	1
	<3000	2	8	0	7
	<3500	2	5	0	3
	<4000	1	4	0	2
	>4500	0	1	0	2

In de middengroepen zien we wat meer vijftigplussers dan in de totale respons. Ook zijn ze hoger opgeleid dan de andere categorieën. En ze hebben zoals te verwachten is, meer dan gemiddeld een koopwoning. Ze wonen daarnaast relatief vaak in een flatwoning of appartement, mogelijk gaat het hier vooral om seniorenwoningen. Ze hebben een lange woonduur in de wijk, maar worden daarin nog overtroffen door de niet-westerse allochtonen. Deze wonen vaker in eengezinswoningen en zitten meer in de middelbare leeftijd. Ze hebben als achtergrond vaker een middelbare opleiding. Het percentage koop onder deze groep is bijna gelijk aan het gemiddelde van de totale respons. Lage inkomens zijn het minst hoog opgeleid van de vier categorieën. En ze wonen het vaakst in een huurwoning. Autochtonen zijn niet verwonderlijk – gezien hun grote aandeel – het meest gemiddeld van de te onderscheiden categorieën.

Om na te gaan of er tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen respectievelijk tussen de laag- en middeninkomens verschillen bestaan, zijn statistisch analyses uitgevoerd. Daarbij is een betrouwbaarheidsniveau van 95% aangehouden ($\alpha = .05$). In de tabellen zijn de statistisch significante verschillen gemerkt met een *.

4.1 Vestiging in de buurt

Wat waren/ zijn voor bewoners belangrijke redenen om zich in de buurt te vestigen/ om voor de buurt te kiezen? De hoogste scores in de respons krijgen de nabijheid van winkels, de veiligheid en de nabijheid van het buitengebied. Alle drie zijn het items die in Deppenbroek onder de aandacht staan en waar in wordt geïnvesteerd. Voor alle subgroepen zijn dit belangrijke punten.

In vergelijking met de autochtonen hechten de niet-westerse allochtoon meer waarde aan het uiterlijk van de buurt, de nabijheid van zorgvoorzieningen, bekenden en familie. Ook vrijetijdsvoorzieningen zoals sport, buurtcentra en kerken en de nabijheid van school zijn voor hen belangrijk geweest bij de keus voor Deppenbroek. In vergelijking met de middeninkomens zeggen de mensen met de lage inkomens vaker voor de buurt te kiezen vanwege de sociale bekendheid en omdat men geen andere keus heeft. Ten opzichte van de gemiddelde respons leggen middengroepen iets meer nadruk op de nabijheid van het buitengebied en de aanwezigheid van vrienden.

(Zeer) belangrijke reden om in de buurt te komen wonen: (vraag 17)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage Inko- mens	Midden- groep
% (zeer) belangrijk	%	%	%	%	%
f) Nabijheid van winkels	87	88	90	94	83
m) De veiligheid in de buurt	84	81	100	93	82
k) Nabijheid van het buitengebied	84	83	88	79	85
c) Het uiterlijk van de buurt	79	77	100*	82	78
l) Nabijheid van de binnenstad	69	71	56	61	66
d) Kreeg woning aangeboden	65	66	67	73	56
h) Nabijheid van zorgvoorziening	49	44	81*	59	45
b) De mensen in de buurt	47	42	78*	62	38*
o) Nabij familieleden	39	36	61*	50	33
e) Nabijheid van een school	38	34	53	44	26
n) Dicht bij het werk	36	35	41	33	30
j) Nabijheid van sportgelegenheden	34	30	60*	26	27
p) Nabijheid vrienden	34	32	38	35	34
i) Nabijheid van buurtcentrum	27	21	56*	27	23
a) Geboren en getogen in de buurt	25	23	35	23	21
q) Nabij landgenoten	22	21	33	19	17
r) Geen andere keuze	18	16	27	28	10*
g) Nabijheid van kerk/moskee	16	11	47*	13	11

4.2 Beoordeling van de buurt

In de survey is een aantal keren gevraagd een beoordeling te geven van de buurt. Onder andere in de vorm van een rapportcijfer. Het gemiddelde rapportcijfer is een 7. Van de subcategorieën zitten niet-westerse allochtonen en lage inkomens daar iets onder. 15 procent van de ondervraagden geeft een vijf of lager, 38 procent een 8 of hoger. Bij de lage inkomens worden de meeste onvoldoendes gegeven. Middengroepen geven het vaakst een 8 of hoger. Statistisch gezien is er gemiddeld genomen echter geen verschil tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen, noch tussen de lage en midden inkomens.

Rapportcijfer buurt (vraag 21)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
	%	%	%	%	%
1	1	1	0	0	0
2	1	1	0	0	1
3	4	2	4	5	3
4	5	4	8	13	1
5	4	2	13	3	6
6	12	13	8	10	12
7	36	36	33	35	35
8	31	34	25	30	35
9	5	4	8	3	7
10	2	2	0	3	0
Gemiddeld	7,0	7,0	6,7	6,7	7,0

In de volgende tabel over buurtbinding zijn de percentages weergegeven van mensen die het eens of zeer eens zijn met een stelling. Uit de tabel spreekt dat vier op de vijf bewoners zich thuis voelen in de buurt en dat bijna niemand het een vervelende buurt vindt om in te wonen. Het is niet per se een heel 'warme' buurt; mensen hebben niet heel veel contacten met elkaar (vgl. Kars advies, 2008).

Er zijn weinig opvallende verschillen tussen de groepen. Wat wel opvalt is dat niet-westerse allochtonen zich vaker gehecht voelen aan de buurt dan autochtonen. Ze voelen zich ook meer verantwoordelijk. Ten opzichte van de gemiddelde beantwoording blijven lage inkomens op veel items net iets achter op buurtbinding. Middengroepen zijn het meest tevreden over de omgang tussen burens, met wie ze ook het meest contact hebben.

Buurtbinding (vraag 22)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
a) Thuisvoelen	79	79	82	78	79
d) Buurtbewoners gaan prettig met elkaar om	56	57	57	54	62
e) Veel contact directe burens	49	49	48	49	54
g) Voelt zich verantwoordelijk voor leefbaarheid	48	47	62	47	49
c) Gehecht	42	38	61*	39	39
f) Veel contact andere bewoners	27	25	38	23	24
b) Vervelend om in buurt te wonen	5	4	5	9	3

Als gevraagd wordt naar de ontwikkeling van de buurt, vinden vier op de vijf respondenten dat Deppenbroek erop vooruit is gegaan de laatste jaren. Dat komt overeen met de bevindingen van de 'stadsexperts' die in 2005 de wijk verkenden aan de hand van gesprekken met bewoners. Bij alle subgroepen onderschrijft een ruime meerderheid deze stelling. Respondenten uit de middeninkomens zijn het hier overigens duidelijk meer mee eens dan de respondenten uit lage inkomens. Autochtonen zijn ook iets overtuigender van de vooruitgang dan niet-westerse allochtonen. Een toename van etnische of economische menging wordt door respectievelijk 50 en 40 procent van de bewoners herkend. In de ervaring van de bewoners heeft de stedelijke vernieuwing ogenschijnlijk niet geleid tot een zeer sterk veranderde sociaal-economische bevolkingssamenstelling. Mogelijk speelt mee dat bij de stedelijke vernieuwing in hoofdzaak is ingespeeld op de woningbehoefte van de zittende bevolking. Lage inkomens zien nog de meeste etnische menging, niet-westerse allochtonen de meeste economische menging.

Ontwikkeling buurt (vraag 23)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
% helemaal mee eens	%	%	%	%	%
a) Buurt vooruitgegaan	80	81	74	63	83*
b) Buurt is etnisch gemengder geworden	49	47	52	56	46
c) Buurt is de laatste jaren naar inkomen gemengder geworden	40	37	55	39	43

4.3 Vertrouwen in andere bewoners⁶

Hoe kijken bewoner tegen elkaar aan? Vinden ze elkaar te vertrouwen? Het algemene beeld is relatief gunstig. Medebewoners worden in meerderheid gezien als eerlijk, te vertrouwen en niet zelfzuchtig of uit op winstbejag. Meer dan 75 procent is het niet eens met de stelling dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met buurtbewoners. De niet-westerse allochtonen zijn op dit punt iets wantrouwender dan autochtonen. Ook denken zij wat vaker dat de meeste buurtbewoners van hen zouden profiteren als ze daartoe de kans krijgen. De respondenten uit de huishoudens met middeninkomens vinden de mensen in de buurt duidelijk meer eerlijk dan de mensen met de lage inkomens. Op meerdere items scoort de middenklasse boven het gemiddelde en de lage inkomens daaronder. Dit patroon zien we vaker: de middenklasse stelt door opleiding en bestaanszekerheid meer vertrouwen in de medemens dan diegenen die minder zekerheden hebben in het leven (vgl. Inglehart, 1977).

Vertrouwen	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden -groep
(vraag 24)					
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
d) Ik denk dat de meeste buurtbewoners overwegend eerlijk zijn	67	69	59	47	78*
a) Ik vind dat de meeste buurtbewoners te vertrouwen zijn	60	58	70	51	61
e) Ik vind dat de meeste buurtbewoners elkaar behulpzaam proberen te zijn	60	60	59	55	64
f) Ik vind dat de meeste buurtbewoners vooral met zichzelf bezig zijn	34	31	48	31	34
b) Ik vind dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met buurtbewoners	23	20	44*	29	16
c) Ik denk dat de meeste buurtbewoners van mij zouden profiteren als zij de kans zouden krijgen	12	10	32*	11	10

⁶ Paragraaf 4.3 en 4.6. zijn ter controle ook geanalyseerd voor een onderscheid tussen hoogbouw en laagbouw, maar hier kwamen geen opmerkelijke verschillen uit.

Van oudsher kunnen buurtgenoten bij elkaar terecht voor kleine zaken en voor noodgevallen. We zien dat ook terug in de antwoorden bij deze enquête. De vijf voor zes boodschap, het praatje, de sleutel bewaren, oppassen tijdens vakantie, het hoort ook in Deppenbroek tot het *noaberschap*. Als we onderscheid maken naar subgroepen zien we dat autochtonen en middengroepen vaker dan anderen hulp in de buurt kunnen vragen voor kleine diensten en voor gezelschap. Bij grotere vormen van generositeit zakt de hulpbereidheid sterker bij autochtonen en middengroepen, dan bij niet westerse allochtonen en lage inkomens.

Kan anderen in de buurt vragen om steun voor ... (vraag 25)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
% ja	%	%	%	%	%
a) Levensmiddelen kopen	77	80	61*	73	81
m) Gezelschap	74	77	62	69	83
f) Oppas huis tijdens vakantie	68	69	67	68	69
j) Sleutel bewaren	68	72	48*	62	73
b) Advies over gezondheid	47	47	43	43	47
c) Hulp bij klusjes	40	37	48	41	43
e) Advies over wetten, regels	39	38	43	44	39
g) Hulp bij Formulieren	34	34	38	39	30
h) Tijdelijk onderdak	32	29	43	24	34
k) Oppas kind	28	27	35	40	26
i) Hulp bij vinden woning	23	20	25	19	23
l) Hulp bij vinden baan	17	15	21	22	15
d) Geld lenen	7	5	14	9	9

4.4 De betekenis van etnische verscheidenheid

Deppenbroek telt voor Enschedese begrippen een hoog percentage niet-westerse allochtonen. Wat vinden bewoners van deze etnische diversiteit? In algemene zin is een krappe meerderheid tevreden met de etnische diversiteit, maar vindt bijna niemand dat de wijk in etnisch opzicht diverser moet worden. De groepen lijken verder vooral langs elkaar heen te leven, want de contacten zijn gering. De niet-westerse allochtonen springen er met hun antwoorden uit op drie punten. Allereerst zegt men meer contacten te hebben met diverse etnische groepen dan gemiddeld. Daarnaast ziet men nog iets meer ruimte voor meer etnische diversiteit. Tegenover 7 procent gemiddeld stelt van deze groep ongeveer een kwart dat er mogelijkheid is voor meer

etnische diversiteit in de wijk. Voor bijna een derde van hen is etnische diversiteit een belangrijke reden om zich te vestigen, tegen 6 procent van het totaal. De meeste niet-westerse allochtonen pleiten net als de andere groepen echter niet voor meer etnische diversiteit.

Etnische diversiteit in de buurt (vraag 26)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
c) Tevreden met etnische diversiteit	56	55	64	55	52
b) Contacten met diverse etnische groepen	30	25	52*	39	24
d) Vindt dat er meer etnische diversiteit in de wijk moet komen	7	4	27*	3	3
a) Etnische diversiteit belangrijke vestigingsreden	6	2	29*	0	5

Weinig bewoners zien een positieve relatie tussen de relatief omvangrijke etnische diversiteit en allerlei wijkenmerken. In vergelijking met autochtonen vinden de niet-westerse allochtonen in meerderheid nog wel dat etnische diversiteit in de buurt gunstig is voor het aanbod van voorzieningen, begrip voor andere groepen, de sfeer in de wijk en de sociale samenhang in de buurt. Minder optimistisch is men over de impact op de onderlinge steun, de veiligheid op straat, de reputatie van de buurt, de zorg voor de woonomgeving en de buurtbetrokkenheid van de bewoners. Wel is men op al deze punten minder eensluidend negatief dan de andere groepen. Autochtonen, lage inkomens en middengroepen zien op alle aspecten in meerderheid geen meerwaarde van de grote etnische diversiteit.

Etnische diversiteit in de buurt is gunstig voor ... (vraag 27)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden- groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
a) Aanbod van voorzieningen	37	33	62*	34	38
i) Begrip voor andere groepen in de wijk	34	30	57*	24	29
h) De sfeer in de wijk	31	26	62*	21	27
d) Sociale samenhang in de buurt	29	24	52*	26	22
g) Onderlinge steun	22	19	43	18	17
c) Reputatie van de buurt	19	16	30	18	9
b) Veiligheid op straat	16	12	41*	11	13
e) Zorg voor de woonomgeving	16	14	33*	15	9
f) Buurtbetrokkenheid van bewoners	16	13	33*	9	15

4.5 De betekenis van inkomensverscheidenheid

In het algemeen zijn de respondenten zeer tevreden dat de wijk een zekere inkomensdiversiteit kent. Bijna driekwart onderschrijft dit. De inkomenssamenstelling lijkt echter niet heel doorslaggevend te zijn bij de woonkeus en meer inkomensdiversiteit wordt niet als iets heel urgents gezien. Afgezet tegen de antwoorden bij etnische diversiteit ziet men meer inkomensdiversiteit wel duidelijk positiever in dan etnische diversiteit. Dit geldt voor alle groepen, inclusief niet-westerse allochtonen.

Er zijn nauwelijks verschillen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen of tussen lage en midden inkomens op aspecten die gerelateerd zijn aan de inkomensdiversiteit van de wijk. Opvallend is dat niet-westerse allochtonen het meeste belang lijken te hechten aan de aanwezigheid van een middenklasse, en dan niet per se een etnische middenklasse.

Hogere inkomens in de buurt (vraag 28)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden -groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
d) Ik ben tevreden dat er meer mensen uit verschillende inkomensgroepen in de wijk wonen	77	77	73	72	72
a) Toen ik in Deppenbroek kwam wonen vond ik het niet erg dat er weinig mensen uit hogere inkomensgroepen in de wijk wonen	64	67	50	62	63
c) Ik heb graag contact met mensen uit verschillende inkomensgroepen	52	52	57	43	47
e) Ik vind dat er meer mensen uit verschillende inkomensgroepen in de wijk zouden moeten wonen	40	40	52	39	29
f) Ik zou het goed vinden als zich onder die hogere inkomensgroepen meer mensen van allochtonen afkomst bevinden	40	41	38	38	40
b) De aanwezigheid van mensen met een hoger inkomen vormde een belangrijke reden om mij in Deppenbroek te vestigen	12	12	19	6	14

Een grotere middenklasse c.q. meer inkomensdiversiteit is volgens de respondenten gunstig voor de reputatie van de wijk, het aanbod van voorzieningen en de zorg voor de woonomgeving. De bijdrage aan de veiligheid in de straat en de sfeer in de wijk wordt als twijfelachtig ervaren. Voor de sociale samenhang, het onderlinge begrip en steun, ziet men weinig meerwaarde. Respondenten uit de middeninkomens zijn overtuigender dan lagere inkomens dat verscheidenheid aan inkomensgroepen een positieve invloed heeft op de reputatie van de buurt, de veiligheid op straat en het begrip voor andere groepen in de wijk. Bij de lage inkomens denkt men op geen enkel item dat inkomensdiversiteit een overwegend positieve meerwaarde heeft voor de wijk.

Niet-westerse allochtonen verwachten meer dan de andere categorieën dat hogere inkomensgroepen gunstig zijn voor de sociale samenhang, het onderlinge begrip, steun en buurtbetrokkenheid. Al is het in dit geval niet een meerderheid die dit denkt. Niet-westerse allochtonen denken wel in meerderheid dat meer middengroepen goed zijn voor de veiligheid.

Hogere inkomens in de buurt zijn gunstig voor ... (vraag 29)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inko- mens	Midden- groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
c) Reputatie van de buurt	63	66	52	44	66*
a) Aanbod van voorzieningen	56	57	57	47	57
e) Zorg voor de woonomgeving	54	55	48	41	53
b) Veiligheid op straat	47	45	57	28	49*
h) De sfeer in de wijk	47	47	46	34	49
d) Sociale samenhang in de buurt	37	37	48	36	32
i) Begrip voor andere groepen in de wijk	34	34	43	17	37*
g) Onderlinge steun	31	31	38	17	30
f) Buurtbetrokkenheid van bewoners	29	29	33	19	29

4.6 Wijkvernieuwing

In het algemeen vindt bijna iedereen dat het goed is geweest dat er in de wijk duurdere woningen zijn gebouwd. Het heeft verschil gemaakt voor de wijk in de zin dat de reputatie van de wijk erdoor is verbeterd. Voor de contacten tussen groepen heeft het veel minder uitgemaakt, denkt men. De meeste respondenten leggen geen directe koppeling

tussen de grotere aanwezigheid van de middenklasse en vertrouwen tussen burens.

De middeninkomens zijn relatief het meest positief over de vernieuwing. Veel vaker dan lage inkomens zeggen ze dat het goed is geweest voor de reputatie van het gebied. Ook op andere items zijn ze optimistischer dan het gemiddelde, en in het bijzonder steken ze af bij de lage inkomens. De niet-westerse allochtonen vinden meer dan de autochtonen dat door de vernieuwing de contacten tussen de bewoners zijn verbeterd.

Duurdere woningen (vraag 31)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden -groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
a) De bouw van duurdere woningen is over het algemeen goed geweest voor de wijk	88	91	86	77	91*
b) de veiligheid is er door verbeterd	49	49	48	37	52
c) De reputatie van de wijk is er door verbeterd	82	83	81	65	87*
d) De contacten tussen bewoners zijn er door verbeterd	22	19	38*	17	21
e) Het vertrouwen tussen de bewoners is er door toegenomen	26	23	38	23	29
f) Het heeft geen enkel verschil gemaakt voor de wijk	20	18	27	26	18

De respondenten vinden het toevoegen van koopwoningen aan buurten met vooral sociale huurwoningen een goed initiatief. Als we de vraag 'sec' formuleren dan onderschrijft een tweederde meerderheid deze stelling. Er is geen statistisch significant verschil tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen op de vraag of meer koopwoningen gunstig zijn voor de wijk. Datzelfde geldt voor de groepen lage en midden inkomens, al zijn lage inkomens iets minder juichend over meer koopwoningen. Lagere inkomens sluiten zich meer bij deze stelling aan, als sociale huurders er niet de dupe van worden.

Meer koopwoningen (vraag 32)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden -groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
Vindt dat in het algemeen een	68	69	65	53	71

goede oplossing

Vindt dat een goede oplossing als 70 72 59 68 65
sociale huurders daar niet de dupe
van worden

Vooraf gezinnen met modale inkomens en middelbare opleiding scoren hoog als een welkome middenklasse-aanvulling voor de wijk. Kortom, vooral mensen die aansluiten bij het bestaande middensegment. Groepen met hoge inkomens en hoge opleidingen worden minder vaak genoemd. Er wordt nauwelijks onderscheid gemaakt tussen mensen met een stedelijke of suburbane levensstijl of tussen doorstromers en nieuwkomers. Allochtone middengroepen worden het minst genoemd, ze scoren ook laag bij niet-westerse allochtonen zelf. Daarnaast hebben deze ook weinig fiducia in bewoners van duurdere woningen die van buiten de wijk komen. De middengroepen hechten veel meer dan de lage inkomens waarde aan de komst van middelbaar opgeleiden en aan autochtone middengroepen. Lage inkomens zijn relatief sterk geporteerd van starterswoningen.

Welke categorieën bewoners van duurdere woningen kunnen belangrijk zijn voor de wijk (vraag 33)	Totaal	Aut.	N.w. all.	Lage inkomens	Midden-groep
% (helemaal) mee eens	%	%	%	%	%
i) Gezinnen	80	81	70	85	72
b) Modale inkomens	78	81	70	75	83
d) Middelbaar opgeleiden	77	78	75	64	85*
l) Mensen die houden van rust en sociale cohesie	71	71	73	67	76
k) Mensen die houden van levendigheid en diversiteit	67	67	60	61	64
j) Starters	63	65	40	67	52
c) Hoog opgeleiden	61	62	65	57	60
h) Autochtone middengroepen	61	63	45	41	67*
a) Hoge inkomens	51	51	60	47	49
f) Mensen die al eerder in de wijk hebben gewoond	51	51	47	44	53
e) Mensen die nog niet eerder in de wijk hebben gewoond	49	52	20*	36	54
g) Allochtone middengroepen	41	41	35	24	44

5. Conclusies Deppenbroek

De meeste respondenten zijn het oneens met de stelling dat een grotere aanwezigheid van de middenklasse heeft geleid tot meer vertrouwen tussen burens. Maar ze verkondigen ook niet het omgekeerde. Opvallend is dat het vertrouwen in buurtgenoten vrij hoog ligt. Driekwart ziet geen noodzaak om zeer voorzichtig te zijn in de omgang met buurtgenoten. Je zou dus ook kunnen concluderen dat de vernieuwing niet heeft geleid tot een tijdelijke dip in het onderlinge buurtvertrouwen (zoals bij andere vernieuwingen vaak het geval is). Er lijkt in Deppenbroek nauwelijks sprake te zijn van gentrification-stress.

Het is bij de interpretatie van de gegevens steeds belangrijk om in gedachten te houden dat de meeste respondenten naar leeftijd, woonduur, inkomen en opleidingsniveau wat 'hoger in de boom' zitten dan de doorsnee-bevolking van Deppenbroek. Zo is een ondervertegenwoordiging van niet-westerse respondenten. De gegevens zijn geanalyseerd voor de totale groep en voor vier subcategorieën: middeninkomens, lage inkomens, autochtonen en niet-westerse allochtonen.

De ondervraagde bewoners zijn in het algemeen zeer tevreden over de vernieuwing van de wijk. En dat terwijl de ingreep toch zijn sporen heeft nagelaten. Ongeveer een vijfde van de 'oude' woningen is immers gesloopt en veel andere woningen zijn opgeknapt of verkocht. Met de komst van nieuwbouw is het percentage koop in zeven jaar met dertien procent gestegen, terwijl ook door andere ontwikkelingen het aandeel koop toenam (in totaal in dertien jaar met 23 procent). Door de sloop is een flink aantal voormalige buurtgenoten vertrokken naar elders.

Vier op de vijf respondenten vindt dat de wijk er op vooruit is gegaan door de vernieuwing en een nog iets groter aantal koppelt dit aan de komst van duurdere woningen. Deze woningen hebben de wijk een betere reputatie gegeven. Tegelijkertijd wordt slechts door een relatief klein deel van de bevolking ervaren dat de inkomensdiversiteit is toegenomen. Schijnbaar wordt er niet een scherp toegenomen sociaal-economische stratificatie ervaren. Misschien wel illustratief is dat lage inkomens, zonder dat ze hele concrete pluspunten weten te benoemen, toch de komst van duurdere woningen verwelkomen. Tweederde van hen vindt stedelijke vernieuwing een goede ingreep,

als sociale huurders er tenminste niet de dupe van worden. Zonder die garantie is nog altijd de meerderheid van de lage inkomens het eens met de komst van duurdere woningen. Andere groepen lijken helemaal geen achterdocht te hebben richting middengroepen. Zij denken dat hun komst een positieve invloed heeft op de reputatie en de zorg voor de woonomgeving. Ze denken ook dat er weinig contacten tussen verschillende klassen ontstaan, maar dit wordt niet als een probleem ervaren. De middenklasse geldt hoofdzakelijk als een versterker en niet als een verdringer in Deppenbroek.

Een andere tegenstelling staat bij de bewoners van Deppenbroek veel scherper op het netvlies. De bewoners zijn vooral gevoelig voor een eventuele verdere toename van de etnische diversiteit. Deppenbroek is vergeleken met het Enschedese gemiddelde al flink verkleurd en dit mag niet verder toenemen. Dat vinden alle bewoners, inclusief de niet-westerse allochtonen. Middengroepen, lage inkomens en autochtonen zien ook nauwelijks een positieve meerwaarde voor de wijk in de huidige aanwezigheid van niet-westerse allochtonen. Als gewenste middenklasse voor de wijk worden allochtone middengroepen het minst genoemd, ze scoren ook laag bij de niet-westerse allochtonen zelf. Vooral gezinnen met modale inkomens en middelbare opleiding scoren hoog als een welkome middenklasse-aanvulling voor de wijk. Het is ogenschijnlijk niet zo dat stedelijke vernieuwing door bewoners wordt verwelkomd vanwege een mogelijk remmende werking op etnische verscheidenheid. De bewoners zijn tevreden met de huidige etnische mix. Een verdere toename is echter onwenselijk.

Deppenbroek krijgt van de respondenten een zeven. Winkels en buitengebied gelden als belangrijke pluspunten, veiligheid als een zeer belangrijke randvoorwaarde. Het is een wijk waaraan de bewoners gehecht zijn, zonder dat ze veel contact met elkaar hebben. In termen van Van Der Graaf (2009: 54): een hoge *rootedness* en een geringe *bonding*. Of in de woorden van de buurtbranding: 'leven en laten leven'. Die vreedzame co-existentie lijkt zich ook voor te doen tussen klassen. Beleid dat inzet op versterken van de publieke familiariteit, sociale cohesie en dergelijke (vgl. Kars advies, 2008) is misschien dus wel een brug te ver. De nu gekozen weg om in te zetten op versterking van de winkelfunctie en versterking van de toegankelijkheid van het buitengebied lijkt een belangrijke route om de worteling van meer huidige bewoners en van meer middengroepen te versterken. In dit opzicht is het relevant om 't Vaneker niet te zeer

als een geheel losstaand - naar binnen gekeerd - onderdeel van Deppenbroek te beschouwen. Voorkomen moet worden dat de stadsrand uitgroeit tot een harde sociale grens. Het buitengebied moet de groene long zijn voor het oude en voor het nieuwe deel van de wijk.

Casestudy 2 *Wesselerbrink*

1. Inleiding

In deze casestudy willen onze kennis over het oordeel van bewoners over de komst van middengroepen in te vernieuwen arme gebieden verder verdiepen.⁷ Wat verwachten bewoners – meer of minder expliciet – van een toegenomen aanwezigheid middengroepen? Denkt men zich veiliger te voelen door een groter aandeel middengroepen, voelt men zich meer thuis, heeft men meer vertrouwen in anderen, vindt men dat de reputatie van de wijk verbetert? Niet altijd zullen we deze vragen geheel kunnen beantwoorden. Dat komt omdat in de Wesselerbrink een toename van middengroepen in relatieve stilte heeft plaatsgevonden door de verkoop van sociale huurwoningen. Er bestaan wel plannen voor stedelijke vernieuwing, maar deze zijn tegelijkertijd lange tijd omstreden geweest en nog niet doorgevoerd.

De gemeente Enschede en de lokale corporatie zien met name een noodzaak om in Wesselerbrink Noord-West de inkomensdifferentiatie via stedelijke vernieuwing gestalte te geven. Eind 2009 presenteerde zij plannen die voorzagen in een herstructurering van 1300 woningen. Er zijn destijds concrete voorstellen gedaan om in de buurt Bijvank bijna de helft van alle woningen te slopen en daarvoor in de plaats een buurt te bouwen met overwegend een middenklasse-karakter, gericht op de doorstroom van succesvolle huishoudens uit de wijk. Voor diegenen met een smalle beurs voorzag het plan nauwelijks in een terugkeer. Dit heeft tot veel onrust geleid onder de zittende bewoners van Bijvank; dit protest spitste zich vooral op hun mogelijke verdringing. Men wilde ‘niet wijken voor de rijken’. De instanties kregen ook het verwijt dat de inspraak een farce zou zijn geweest: er was over van alles gesproken, maar deze sloopopgave was nooit met de bewoners verkend. Inmiddels zijn in de zomer van 2010 na overleg met de bewoners de plannen gewijzigd en gematigd. De bewoners hebben onder andere de toezegging gekregen dat voor hen de huren niet zullen stijgen in het geval van verhuizing, ook het huidige dominante woningtype van drive-in woningen (met een hobbykamer op de begane grond) zal terugkeren na de vernieuwing. Tegelijkertijd

⁷ De rapportage over de Enschedese wijk Wesselerbrink is primair uitgevoerd door Onderzoeksinstituut OTB van de TU Delft, de aanvankelijke penvoerder van dit project.

is het concept van een nieuwe buurt tussen de oude stad en het winkelcentrum, gericht op wijkbewoners die een stap in hun wooncarrière willen maken, bekrachtigd.

Het voorliggende onderzoek vond plaats in de 'woelige' periode van eind 2009. Het is dus een tijdsgebonden beeld, waarschijnlijk sterk beïnvloedt door de commotie rond de toenmalige planvorming. De gemeente wilde destijds graag weten hoe een brede groep van wijkbewoners – dus niet alleen degenen die op de nominatie stonden voor sloop of renovatie - over (de komst van) middengroepen dacht, bovendien was men benieuwd hoe een doorsnee van de bewoners stond tegenover het relatief geconcentreerd samenwonen van de (Turks-christelijke) Suryoye-groep in de Wesselerbrink.

In het onderzoek zijn via een enquête aan bewoners zowel vragen gesteld over de (bestaande en toekomstige) economische en etnische diversiteit. Over middengroepen is bijvoorbeeld gevraagd of bewoners hen zien als versterking van de bevolkingssamenstelling, het sociaal klimaat, het onderling vertrouwen, de aanwezige voorzieningen, de openbare ruimte etc. Naast de vraag over de betekenis van de middenklasse is ook verkend wat er toe bij zou kunnen dragen dat middengroepen zich tot de wijk aangetrokken voelen. De gemeente is nieuwsgierig in welke mate voorzieningen in de wijk een rol spelen in de vestiging van middengroepen.

2. Buurtschets Wesselerbrink

De wijk Wesselerbrink ligt in Enschede-Zuid en is gebouwd in de jaren '60 en '70. De wijk is in zijn ontwerp een duidelijk voorbeeld van een tuinstad. Laagbouwwoningen aan brinken worden omzoomd door galerijflats langs de doorgaande wegen. De brinkvorm vloeide voort uit de zogenaamde 'wijkgedachte': de ruimtelijke structuur moest een 'dorps' sociaal weefsel ten goede komen. De Wesselerbrink was hoofdzakelijk bedoeld voor lage inkomensgroepen, maar niet uitsluitend. Na verloop van tijd zijn de percentages koop toegenomen door de bouw van een duurder stukje op een vrij afgescheiden plek en vooral door de verkoop van sociale huurwoningen.

De Wesselerbrink telt vier buurten. Gemiddeld is het aandeel koop in deze buurten in de periode 1996 - 2009 met 18,4 procent toegenomen. Uitschieters zijn Zuid-West (+ 29 procent) en Noord-West (+ 21 procent). Zuid-West heeft van de vier buurten ook het hoogste aandeel koopwoningen (40 procent). Noord-Oost (80 procent) en Noord-West (67,3 procent) hebben nog steeds een sterk overwicht sociale woningbouw. De sociale huursector krimpt door de verkoop wel duidelijk in de gehele Wesselerbrink en is daarmee het spiegelbeeld van de trend bij koopwoningen. Het aandeel particuliere huur is het laatste decennium vrijwel constant gebleven. Van alle woningen in alle vier buurten is momenteel 27 procent een koopwoning, 11 procent is particuliere huur en 61 procent is sociale huisvesting.⁸

In de Wesselerbrink is nog nauwelijks gerenoveerd. Illustratief is dat de gemiddelde ouderdom van de woningen in de wijk al jaren een constante stijging laat zien. De vrijwel identiek opgezette (laagbouw)brinken zijn nog steeds kenmerkend voor het noordelijke deel van de Wesselerbrink. Ook het type woning, veel zogenaamde drive-inwoningen, herhaalt zich in de verschillende brinken. Er worden overigens nu wel pogingen ondernomen om de brinken een meer 'eigen' karakter te geven in bestrating, groenvoorziening en dergelijke. Een van de brinkbuurten, de Bijvank, is langzaam maar zeker in de greep van verval geraakt. In deze buurt is bij de aanleg een hogere bebouwingsdichtheid toegepast. Er was van meet af aan al minder licht, lucht en ruimte dan voorzien. In de loop der tijd zijn de woningen

⁸ Indien niet verder gespecificeerd zijn algemene gegevens over de Wesselerbrink ontleend aan de Sociale Kaart van Wesselerbrink, beschikbaar gesteld door de gemeente Enschede. De meeste gegevens daarin stammen uit 2006/7. Gegevens uit de buurtmonitor Enschede maken het mogelijk een dynamisch beeld te schetsen.

hierdoor minder populair geworden dan de andere delen van de wijk. Inmiddels is er sprake van een sterk verloederd beeld, mede doordat enkele panden al in zijn geheel leeg staan in afwachting van sloop.

De werkloosheid in de gehele Wesselerbrink is relatief hoog. De groep uitkeringsgerechtigden is met 12 procent omvangrijker dan het Enschedese gemiddelde van 5,8 procent in 2009. In de Bijvank is het percentage uitkeringsgerechtigden het hoogst van de vier buurten en is dit percentage in de afgelopen 14 jaar het minst afgenomen. Andere buurten hadden daarentegen meer afname dan de gemiddelde trendontwikkeling in de stad. Het gemiddeld besteedbaar inkomen per huishouden in de wijk ligt met 23.600 euro zes procent lager dan het gemiddelde in Enschede.

In 2007 woonden er ruim 18.000 inwoners in de Wesselerbrink. Ongeveer de helft van de bevolking behoort tot de laagste inkomens. Het percentage met een bovenmodaal inkomen ligt onder de tien procent. De groep modaal is dus ongeveer veertig procent, net als in heel Enschede. Per buurt kunnen de cijfers over klassen onderling worden vergeleken. In de Bijvank is er nog nauwelijks nog iemand met een bovenmodaal inkomen. We zouden hier graag een trendbeeld over de precieze ontwikkeling in de tijd in de verdeling van klassen willen schetsen, maar daarvoor ontbreken de gegevens. Als gezegd in de inleiding kunnen we uit indicatoren als het percentage koop en het percentage uitkeringsgerechtigden een opwaartse sociaal-economische trend ontwaren tussen 1996 en 2009: de Wesselerbrink haalt (iets) van zijn achterstand in.

De bevolking van de Wesselerbrink vergrijst geleidelijk. Het aandeel bewoners in de leeftijdsgroep 65+ is toegenomen van 16,5 procent in 1996 tot 19,5 procent in 2007. De groep 25-39 jarigen is in die periode met 5 procent afgenomen (van 23 naar 18 procent). In verhouding tot andere wijken in Enschede wonen in Wesselerbrink dus veel ouderen. Tegelijkertijd wonen er meer gezinnen met kinderen in de wijk dan gemiddeld in Enschede. Het aandeel alleenstaanden is lager. De wijk kent veel voorzieningen, alle buurtgericht.

Het aandeel van de niet-westerse bevolking is tussen 1996 en 2009 met 13, 8 procent toegenomen, met uitschieters voor Zuid-Oost (+16 procent) en Zuid-West (+17 procent). Gemiddeld wonen in de vier buurten van Wesselerbrink 40 procent niet-westerse allochtonen. In de Wesselerbrink is de ontwikkeling relatief snel gegaan de laatste

jaren. Ter vergelijking: in heel Enschede nam in deze periode het aandeel niet-westerse allochtonen toe met 5 procent tot 20,6 procent.

Er wonen in de buurten verhoudingsgewijs veel Turken (tien procent). Een deel van hen behoort tot de (christelijke) groep Suryoye. In heel Enschede zijn er 3500 Suryoye, in veel gevallen hele families die dicht bij elkaar leven. De kerk van de Suryoye gemeenschap is gevestigd in de Wesselerbrink en trekt veel leden van die gemeenschap aan. In economisch opzicht integreert de groep relatief goed, in cultureel opzicht toont men zich vaak 'gesloten'. Al opent de tweede generatie zich al veel meer dan de eerste: men beheerst de taal, opvattingen zijn moderner en in woningkeus oriënteert men zich ook op omliggende wijken. Toch blijft bij hen ook sprake van een relatief sterke interne sociale gerichtheid. Er is dus onduidelijkheid hoe in de Wesselerbrink signalen van een (symbolische) *urban village* (vgl. Gans, 1961) van Suryoye moeten worden geïnterpreteerd.

Wat betreft het onderwijs in de wijk is er in de Wesselerbrink sprake van meer uitval en verzuim. Ook gaan er verhoudingsgewijs meer leerlingen naar speciaal onderwijs. Veel minder mensen dan gemiddeld zijn lid van een sportvereniging. Er is sprake van sociaalpsychische problematiek onder jongeren (intimidatie, overmatig drankgebruik, overlast, vandalisme, diefstal en mishandeling). Vooral in de categorie van negen tot vijftien jaar is de problematiek groot. Huiselijk geweld komt in heel Wesselerbrink veelvuldig voor.

Ondanks dat de woonomgeving overwegend positief wordt beoordeeld, is de waardering van het sociale klimaat in de wijk laag. De leefbaarheid wordt over het algemeen in heel Enschede-Zuid (Wesselerbrink, Stroinkslanden en Helmerhoek) lager ingeschat dan gemiddeld in Enschede, al wordt de veiligheidssituatie over het algemeen niet als beneden gemiddeld beschouwd. Het percentage bewoners dat vindt dat hun buurt is achteruitgegaan ligt in Zuid wel hoger dan in de stad Enschede als geheel (27 om 15 procent), ongeveer 15 procent vindt dat hun buurt vooruit is gegaan (tegen 25 procent gemiddeld; cijfers ontleend aan WoON 2006 Enschede). Desondanks is er ook een duidelijke zonzijde. Slechts negen procent vond het in 2006 vervelend om in hun buurt te wonen, 60 procent voelde zich gehecht en 87 procent voelde zich thuis (WoON 2006).

3. De enquête: respons & representativiteit

Er zijn 1.500 enquêtes in de buurt verspreid, door bij elk vijfde adres een vragenlijst in de brievenbus te doen, begeleid door een brief van de wethouder waarin om medewerking werd gevraagd. De vragenlijst is aan het eind van deze rapportage toegevoegd. Aan de survey deden in totaal 330 huishoudens mee. De respons is daarmee 22 procent. In het hierna volgende gaan we na in hoeverre de steekproef een goede afspiegeling vormt van de bevolking van de Wesselerbrink.

Sekse	
%	
Vrouw	46
Man	54

De enquête is iets vaker ingevuld door mannen (54 procent) dan door vrouwen (46 procent). Dat is volgens de Buurtmonitor precies omgekeerd aan de 'echte' verhoudingen (52,33 procent vrouwen en 47,7 procent mannen).

Leeftijd	
%	
20-29 jaar	13
30-39 jaar	23
40-49 jaar	21
50-59 jaar	14
60-69 jaar	18
70-79 jaar	6
80 jaar en ouder	5

Ruim een derde van de respondenten is jonger dan 40 jaar. Weer een derde is tussen de 40 en 60 jaar oud. Dat komt goed overeen met de cijfers uit de Sociale Kaart, waaruit blijkt dat van de bewoners 35 procent jonger is dan 40 jaar, en 40 procent tussen 40 en 65 jaar oud is.

Huishoudenssamenstelling	
%	
Alleenstaand	35
Twee volwassen zonder kind(eren)	35
Eenouder met kind(eren)	10
Twee volwassenen met kinderen	19
Overig	1

Het aandeel huishoudens zonder kinderen is groot (70 procent), maar vrijwel gelijk aan het gemiddelde in Wesselerbrink (gegevens Sociale Kaart). Vergeleken met cijfers uit WoON 2006 is in de respons het percentage alleenstaanden en gezinnen zonder kinderen iets hoger (daarin resp. 31 procent en 29 procent) en gezinnen met kinderen iets lager (daarin 23 procent).

Geboorteland %	Respondent	Vader/ moeder
Nederland	76	72
Turkije	4	7
Marokko	3	4
Suriname	2	1
Ned Ant/Aruba	2	2
Overig	13	13

Circa een kwart van de steekproef betreft respondenten die niet in Nederland zijn geboren. Dat is ongeveer 20 procent minder dan het gemiddelde uit de Sociale Kaart, waarin 42 procent is aangeduid als niet-westerse allochtoon, tegenover 57 procent autochtonen. Etnische groepen zijn dus ondervertegenwoordigd. Het percentage Turken in de respons is met 7 procent lager dan het werkelijke aandeel in de Wesselerbrink (10 procent).

Maatschappelijke status %	
Werkend in loondienst	38
Gepensioneerd/VUT	29
Arbeidsongeschikt	10
Werkloos/werkzoekend	9
Huisvrouw/-man	7
Zelfstandig ondernemer	4
Studerend	2
Anders	2

Minder dan de helft van de respondenten (42 procent) in de steekproef is economisch actief, hetzij als zelfstandig ondernemer (4 procent) of in loondienst (38 procent). Duidelijk is dat de groep van gepensioneerden is oververtegenwoordigd. Het percentage 65-plussers in de Wesselerbrink ligt volgens de buurtmonitor op 16,5 procent en is in het survey bijna dubbel zo groot. Van de potentiële beroepsbevolking is in de wijk 13 procent werkloos en in totaal 35 procent inactief (werkloze werkzoekenden uitgebreid met arbeidsongeschikten, huisvrouwen-mannen, studenten, vutters). In de

respons blijven de percentages voor inactieven en actieven achter bij de wijkcijfers, maar de score is toch redelijk overeenkomstig omdat in de respons het percentage is berekend over alle volwassen respondenten (inclusief gepensioneerde senioren). En dus niet alleen over de potentiële beroepsbevolking.

Opleidingsniveau	
%	
Geen diploma	10
Basisschool/lagere school	6
Mavo, mulo, vmbo, lbo	29
Havo, vwo, hbs, mbo	24
Hbo, universiteit	14
Anders	8

Het opleidingsniveau is redelijk gespreid, van academisch tot ongeschoold. De grootste groep (29 procent) betreft mensen met een middelbaar voortgezet onderwijs of een lagere beroepsopleiding. De percentages zijn ongeveer dezelfde als die uit WoON 2006 (geen diploma of alleen basisschool: 21, mavo etc.: 32, havo etc.: 29, hbo/wo: 14 procent).

Religie	
%	
Geen	44
Christelijk	39
Islam	11
Joods	1
Anders	6

Meer mensen noemen zich religieus (56 procent) dan niet-religieus (44 procent). De grootste groep is christelijk (39 procent). Uit WoON 2006 blijken ongeveer dezelfde verhoudingen, al liggen de percentages lager voor de grootste categorieën (resp. 42, 35, 11, overig: 13 procent).

Netto huishoudinkomen (in €)	
%	
- 500	2
500-1.000	16
1.000-1.500	26
1.500-2.000	22
2.000-2.500	17
2.500-3.000	10
3.000-3.500	5
3.500-4.000	1
4.000-4.500	1

Bijna de helft van de respondenten (48 procent) heeft een netto huishoudinkomen opgegeven tussen de €1.000 en €2.000. Gemiddeld bevindt zich het netto inkomen tussen de €1.500 en €2.000 per maand. Uit de Sociale Kaart blijkt dat het gemiddeld besteedbaar inkomen in de wijk bijna €2.000 bedraagt. Het gemiddeld inkomen van de responsgroep blijft mogelijk iets achter omdat relatief veel ouderen aan de enquête hebben meegedaan.⁹ Gezien naar klassenverhoudingen is de respons echter zeer representatief. Volgens de Sociale kaart kan zesenvoertig procent tot de middengroep worden gerekend (tegen 48 procent voor de hele steekproef). Vierenvijftig procent van de Wesselerbrinkers behoort tot de categorie lage inkomens (versus 51 procent voor de hele steekproef).

Woonduur in Wesselerbrink	
%	
1 jaar	5
2 jaar	4
3 - 4 jaar	10
5 - 9 jaar	14
10 – 19 jaar	26
20 jaar of langer	41

⁹ Nettoloon is brutoloon verminderd met de werknemerspremies voor pensioen, VUT, werknemersverzekeringen en ziektekostenverzekering, eventueel vermeerderd met de overhevelingstoeslag en vervolgens verminderd met de loonbelasting en de premies volksverzekeringen.

Bruto besteedbaar inkomen is het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen. Betaalde inkomensoverdrachten bestaan uit overdrachten tussen huishoudens zoals de alimentatie betaald aan de ex-echtgeno(o)t(e). Premies inkomensverzekeringen betreffen premies betaald voor verzekering in verband met werkloosheid, ziekte, arbeidsongeschiktheid en pensioen. Premies ziektekostenverzekeringen omvatten de premies zorgverzekering en de premie AWBZ. (zie www.cbs.nl)

Negen procent van de respondenten woont twee jaar of korter in de wijk, 24 procent drie tot tien jaar en 67 procent woont langer dan tien jaar in de wijk. De gemiddelde woontijd van de respondenten ligt dus ruim boven de tien jaar. Dat komt niet goed overeen met de in de Buurtmonitor geconstateerde gemiddelde woontijd van 8 jaar. Dit duidt erop dat de respons een sterke oververtegenwoordigd laat zien van langwonenden. De recente instroom in de wijk bestaat verhoudingsgewijs uit meer niet westerse allochtonen en iets meer uit huishoudens met lage inkomens. Van de mensen die korter dan vijf jaar in de wijk wonen is 33 procent overigens niet-westers allochtoon (tegen 25 procent in de hele steekproef).

Koop-/huurwoning	
%	
Koopwoning	28
Huurwoning	72
Sociale huurwoning	97
Particuliere huurwoning	3

Woningtype	
%	
Eengezinswoning	54
Bovenwoning	3
Benedenwoning	3
Etagewoning	3
Flatwoning	26
Anders	11

Het percentage eigenaar-bewoners in de steekproef is met 28 procent vrijwel gelijk aan dat in de Sociale Kaart (27 procent; 2006). Het aandeel sociale huurwoningen (70 procent) is iets groter dan het daar vermelde cijfer (61 procent).

Samenvattend vormt de steekproef een zeer redelijke afspiegeling van de bevolking als het gaat om klasse. We zien echter een duidelijke oververtegenwoordiging van autochtonen en langwonenden. Deze kennis moeten we steeds voor ogen houden bij het interpreteren van de uitkomsten van de enquête.

4. Analyse

In de volgende paragrafen kijken we achtereenvolgens naar redenen waarom bewoners zich in de Wesselerbrink hebben gevestigd (par. 4.1) en hoe zij tegen de buurt aankijken (par. 4.2). Vervolgens gaan

we in op het vertrouwen dat bewoners in elkaar hebben (par. 4.3), de betekenis van etnische verscheidenheid in de buurt (par. 4.4) en verscheidenheid in inkomens (par. 4.5). De items komen overeen met het survey in Deppenbroek, zij het, dat daar enkele extra vragen zijn gesteld die ontbreken in de Wesselerbrink (in volgorde is deze enquête als eerste afgenomen).

Onderscheid in vier groepen respondenten

Alle analyses zijn gedaan voor vier, deels overlappende, groepen respondenten: 1) de totale groep (N=330), 2) de groep niet-westerse allochtonen (N=74) en de groep autochtonen (N=226), 3) de groep huishoudens met lage inkomens (N=141) en de middengroep (N=135). De groep niet-westerse allochtonen bestaat uit alle personen van wie ten minste één van de ouders in een niet-westers land is geboren (uitgezonderd Indonesië). Daarmee volgen we de definitie van het CBS. Het aantal tweede generatie allochtonen bleek te laag om apart in de analyse op te nemen (N=20). De groep lage inkomens bestaat uit huishoudens met een inkomen €1.000 voor een alleenstaande, tot €1.500 voor een eenoudergezin, tot €2.000 voor een samenwonend of getrouwd stel zonder kinderen en tot €2.500 voor een stel met kinderen. De middengroep bestaat uit huishoudens met een inkomen van €1.000-€2.500 voor een alleenstaande, €1.500-€3000 voor een eenoudergezin, €2.000-€4.000 voor een stel zonder kinderen en €2.500-€4.500 voor een stel met kinderen. Resteert nog een groepje met hoge inkomens, maar vanwege haar kleine omvang (N=5) is deze niet apart in de rapportage opgenomen.

In de middengroep is de groep van 60 jaar en ouder (48 procent) groter dan bij de hele groep respondenten, terwijl de groep van 20 tot en met 39 jaar oud (17 procent) kleiner is. Het betreft dus een gemiddeld wat oudere middenklasse. Voor een vijfde deel gaat het om een etnische middenklasse: van 21 procent is ten minste één van beide ouders in het buitenland geboren. Bijna een derde (31 procent) heeft een diploma van een HBO of universitaire instelling. Minder dan de helft (41 procent) heeft een koopwoning. Bijna twee derde (65 procent) woont langer dan tien jaar in de wijk.

De groep niet-westerse allochtonen is iets jonger dan de totale responsgroep 18 procent valt in de categorie van 60 jaar en ouder en 45 procent is tussen de 20 en 40 jaar oud. Eerste generatie allochtoon is 84 procent, tweede generatie 16 procent. Veertien

procent heeft een HBO of universitair diploma, dat is gelijk aan de totale respons. Dertig procent noemt zich christelijk – dit wijst op deelname van de groep Suryoye - en 45 procent moslim. Tachtig procent woont in een huurwoning. De woonduur in Wesselerbrink is gemiddeld korter: 56 procent woont er tien jaar of langer (67% in de totale responsgroep).

Van de groep huishoudens met lage inkomens zitten er een leeftijdspiek bij ouder dan 60 jaar (40 procent) en blijven de jongeren met 24 procent achter bij de algehele respons. Tweeënveertig procent is allochtoon. De relatief weinig deelnemende allochtonen zitten dus vooral in deze categorie. Het aandeel hoog opgeleiden blijft niet veel achter bij de gehele respons: 14 procent heeft een HBO of WO opleiding. Mogelijk heeft dit te maken met de deelname van studenten. Tachtig procent van de 'arme' respondenten huurt een woning. Zesenzestig procent woont tien jaar of langer in de wijk. Overigens gaf 14 procent van alle respondenten geen inkomen op. Dat betekent dat hun scores op allerlei vragen in de survey niet in de berekeningen voor de aparte middengroep en groep lage inkomens zijn opgenomen, maar wel in het gemiddelde van de totale groep.

In de tabellen hieronder zijn de waarden aangegeven met een * significant verschillend van de naastliggende waarden, waarbij niet-westerse allochtonen worden vergeleken met autochtonen plus westerse allochtonen; de middengroep wordt vergeleken met huishoudens met lage inkomens. Om de resultaten te duiden zijn ook (korte) interviews gehouden met bewoners en sleutelfiguren. [noot; gesprekspartners], daarnaast is kennis uit andere onderzoeken toegepast.

4.1 Vestiging in de buurt

Wat zijn de belangrijkste redenen voor mensen om zich in de Wesselerbrink te vestigen. C.q. wat zijn belangrijke redenen om te blijven?

(Zeer) belangrijke reden om in de buurt te komen wonen:	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden -groep	Lage inko- mens
Veiligheid	87	83	88	88	88
Nabijheid winkels	81	77	80	81	82
Uiterlijk	74	*55	*78	73	78
Woningaanbod	74	*55	*80	73	75
Mensen	59	56	62	60	58
Nabijheid school	55	64	55	49	62
Idem andere voorzieningen	55	59	51	58	52
Idem zorgvoorziening	54	47	53	63	49
Idem familie	48	*65	*42	45	47
Idem vrienden	48	*60	*43	44	48
Idem sportgelegenheden	45	*60	*40	44	44
Geen keuze	42	45	41	43	38
Nabijheid landgenoten	35	40	33	37	32
Idem werk	31	*47	*25	27	29
Idem centrum	30	*48	*22	24	33
Geboren in de buurt	27	36	25	*38	*17
Nabijheid kerk/moskee	25	*35	*21	24	24

Grote trekkers van de buurt zijn de nabijheid van winkels, het uiterlijk van de buurt en het woningaanbod. Veiligheid scoort ook hoog, maar dit is iets moeilijker te interpreteren. Het kan betekenen dat veiligheid op het moment van vestiging een belangrijke reden was, zonder dat het nu nog een belangrijke vestigingsreden vormt. Bekend is namelijk uit de Buurtmonitor dat in de Wesselerbrink mensen zich vaker onveilig voelen dan in de rest van de stad. Dat het uiterlijk hoog scoort, wijst op identificatie met de typische bouwstijl van de Wesselerbrink. Het minst belangrijke *appeal* gaat uit van de nabijheid van kerk c.q. moskee, het feit dat men in de buurt is geboren, de nabijheid van het centrum of het werk en de nabijheid van landgenoten. Afgezien van winkels worden voorzieningen dus niet opvallend vaak belangrijk gevonden bij de keuze voor de buurt. Opvallend is verder dat 42 procent van de respondenten aangeeft dat zij geen andere keuze ervoeren dat in deze buurt te gaan wonen. Dat hoeft overigens niet te betekenen dat men in werkelijkheid ook geen andere keuze had dan om in de Wesselerbrink te gaan wonen. Vaak is er sprake van haast of een gebrek aan informatie, waardoor het voelt alsof men weinig te kiezen heeft.

Er zijn geen grote verschillen tussen de vier onderscheiden groepen voor wat betreft redenen om zich in de buurt te vestigen. Onder de middengroep is de top-4 hetzelfde. In de subtop neemt de aanwezigheid van zorgvoorzieningen een opvallende plek in. Dit correspondeert met de wat hogere leeftijd van deze groep. De laatste

vier scores zijn bij middengroepen ook bijna dezelfde als bij de totale respons, met uitzondering van het feit dat men vaker geboorte in de buurt als vestigingsreden noemt. Ook voor de groep lage inkomens geldt dezelfde top-4. De onderste vier zijn op één na ook dezelfde. De lage inkomensgroep noemt namelijk 'in de buurt geboren' als de minst belangrijke reden om zich in de buurt te vestigen.

Voor de groep niet-westerse allochtonen is resp. de veiligheid van de buurt (83 procent), de nabijheid van winkels (77 procent), de nabijheid van familie (65 procent) en de nabijheid van de school (64 procent) het belangrijkste. De top-2 is daarmee dezelfde, daarachter springen de nabijheid van familie en school over het uiterlijk van de buurt en het woningaanbod. Als minst belangrijk worden genoemd de nabijheid van kerk of moskee (35 procent), het feit dat men er geboren is (36 procent), de nabijheid van landgenoten (40 procent) en de nabijheid van zorgvoorzieningen (47 procent). De scores bij deze items zijn vaak wel iets hoger dan bij de andere categorieën, maar wat rangorde maken niet westerse allochtonen bijna dezelfde keuzes dan de hele groep respondenten.

4.2 Beoordeling van de buurt

In de survey zijn verschillende vragen opgenomen die de individuele beoordeling van de buurt meten. Om te beginnen is gevraagd naar een algemene waardering van de buurt in de vorm van een rapportcijfer.

Rapportcijfer buurt (%)	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden-groep	Lage inkomens
1	1	0	1	0	1
2	1	0	2	1	3
3	4	4	4	2	5
4	4	1	5	5	4
5	10	4	10	9	14
6	15	15	15	18	14
7	38	34	41	33	39
8	21	26	19	25	14
9	5	10	4	6	4
10	2	6	1	2	2
Gemiddeld	6,7	*7,2	*6,5	*6,8	*6,3

Het gemiddelde rapportcijfer voor de buurt is met 6,7 niet hoog en niet laag. Twintig procent geeft een vijf of lager en 28 procent een acht of hoger. Op de 330 enquêtes werden zes tienden uitgedeeld en zes keer

een één of een twee. De middengroep geeft de buurt gemiddeld een 6,8. Een derde van hen geeft een acht of hoger. De groep lage inkomens waardeert de buurt met gemiddeld een 6,3. Twintig procent geeft een acht of hoger als rapportcijfer. Niet westerse allochtonen geven een gemiddeld rapportcijfer van 7,2. Tien procent geeft een vijf of lager en 41 procent een acht of hoger. Dat is aanmerkelijk positiever dan de hele groep respondenten. Binnen de middengroep geven opvallend genoeg elf van de zestien niet-westerse allochtonen het rapportcijfer acht of hoger aan de buurt.

Buurtbinding	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden- groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens					
Thuisvoelen	74	81	71	70	72
Voelt verantwoordelijk voor leefbaarheid	61	63	59	60	60
Veel contact directe bure	57	66	55	51	57
Veel contact andere bewoners	44	*57	*40	*34	*48
Buurtbewoners gaan prettig met elkaar om	56	66	54	53	52
Gehecht	52	59	50	*43	*56
Vervelend om in buurt te wonen	8	8	8	8	12

In de bovenstaande tabel over buurtbinding en in de meeste tabellen die hierna volgen zijn de percentages weergegeven van mensen die het eens of zeer eens waren met een stelling. Alleen daar waar dat extra informatie opleverde zijn in de tekst ook de percentages opgenomen van mensen die het oneens of zeer oneens waren met een stelling.

Uit de tabel blijkt dat bijna driekwart van de respondenten zich thuis zegt te voelen in de buurt. Het overgrote deel voelt zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid. Ruim vier op de tien geeft aan veel contact met anderen in de buurt te hebben en een meerderheid vindt dat bewoners op een prettige manier met elkaar omgaan. Het sociale klimaat in de buurt wordt dus vrij overtuigend als positief gewaardeerd. Ook middengroepen voelen zich overwegend thuis (70 procent). Maar in 'sociaal' opzicht blijven ze wel wat achter. Zij hebben minder vaak contact met directe bure (51 procent) en andere buurtbewoners (34 procent) en voelen zich minder vaak aan de buurt gehecht (43 procent). Dat middengroepen in mindere mate buurt-minded zijn dan andere groepen is enerzijds een veelvoorkomend patroon omdat hun sociale netwerk zich vaker over een groter gebied

uitstrekt. Maar het kan ook zijn dat er een kritische houding achter schuilgaat.

De groep lage inkomens wijkt niet erg af van het gemiddelde oordeel over buurtbinding, behalve dat zij zich juist sterker aan de buurt gehecht voelen. Ook zeggen meer respondenten uit deze groep dat zij het vervelend vinden om in de buurt te wonen (12 procent). In de waardering van de buurt gaat de groep niet-westerse allochtonen verder dan andere groepen. Maar liefst 81 procent voelt zich thuis in de buurt. Ook op de andere indicatoren van buurtbinding scoren zij voortdurend iets hoger.

Ontwikkeling buurt	Totaal	N.w. allocht.	Autocht.	Midden- groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens					
Buurt vooruitgegaan	24	*32	*20	28	20
Buurt achteruit als meer n.w. allochtonen	42	*6	*54	50	42
Buurt achteruit als middeldure koopwoningen uitblijven	21	*8	*25	*28	*16
Buurt vooruit indien allochtone middenklasse	27	*5	*33	*36	*20

Slechts een kwart is het eens met de stelling dat de buurt er op vooruit is gegaan. (Al is dat meer dan in 2006 uit het WoOn bleek voor heel Zuid). Veertig procent is het daarmee (zeer) oneens. De groep die het (zeer) oneens is met de stelling dat de buurt er verder op achteruit gaat als zich meer niet-westerse allochtonen in de buurt vestigen (40 procent) – niet zichtbaar in de tabel - houdt de groep die het met die stelling wél eens is aardig in evenwicht (42 procent). Minder verdeeld zijn de meningen over een mogelijk effect van meer koopwoningen in de buurt. Volgens 48 procent is het niet noodzakelijkerwijs zo dat het bouwen van koopwoningen in de buurt verdere achteruitgang van de buurt tegengaat. Ook als de instroom van allochtonen meer middenklasse zou betreffen, hoeft dat niet automatisch achteruitgang tegen te gaan.

Middengroepen denken iets positiever over de ontwikkeling van de buurt (28 procent vindt de buurt vooruitgegaan), maar staan wel kritischer tegenover de instroom van allochtonen (50 procent zegt dat de buurt dan achteruit gaat). Voor de middengroepen-argumenten 'meer koopwoningen' en 'meer allochtone middenklasse' zijn de

middengroepen gevoelig: 28 procent meent dat meer koopwoningen verdere achteruitgang kan tegengaan en 37 procent denkt dat een allochtone middenklasse goed zou zijn voor de buurt. Lage inkomens wijken juist in negatieve zin af het gemiddelde: van hen vindt slechts 20 procent dat de buurt is vooruitgegaan. Er is ook minder steun voor de gedachte dat middeldure koopwoningen een oplossing vormen om verdere achteruitgang te voorkomen (16 procent is het -zeer - eens met die stelling). Slechts 20 procent denkt dat een allochtone *middenklasse* gunstig uitpakt voor de ontwikkeling van de buurt.

Van de autochtonen denkt slechts een vijfde deel dat de buurt erop vooruit is gegaan. Autochtonen zijn in meerderheid van mening dat de buurt achteruitgaat als er meer etnische minderheden komen wonen. De groep niet-westerse allochtonen kijkt tegen de buurtontwikkeling heel anders aan: een groter deel (32 procent) vindt dat de buurt er op vooruit is gegaan en maar zes procent vindt dat de buurt er op achteruit gaat als er meer niet-westerse migranten in de buurt komen te wonen. Men vindt het nauwelijks van belang dat niet-westerse inwoners een hoger inkomen hebben dan nu het geval is. Dat kan de vooruitgang van de buurt nauwelijks ten goede komen (5 procent). Ook vindt maar acht procent dat dit door de bouw van duurdere woningen zou moeten gebeuren.

Wat we hier zien is een bijna klassiek patroon: de gevestigde dominante groep (de autochtonen) ervaart de snelle verkleuring van de wijk als een achteruitgang en als een bedreiging, dit leidt tot een scherp wij-zij onderscheid op etnische noemers. Als migranten hun positie verbeteren of als de trend wordt omgebogen en er door koopwoningen meer middenklasse komt, zullen de scherpe kantjes daar iets van afgaan, zo geeft een substantieel deel van de autochtonen aan. Omgekeerd is de groep nieuwkomers tevreden dat ze in een relatief wat betere wijk is komen te wonen dan die waarin ze als immigranten gestart zijn. Voor hen voelt de wijk als een verbetering en zijn er geen grote veranderingen nodig.

4.3 Vertrouwen in andere bewoners

Hoe kijken bewoners tegen elkaar aan? In hoeverre is er sprake van vertrouwen in burens?

Vertrouwen % Eens / zeer eens	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden- groep	Lage inkomens
Ik vind dat de meeste buurtbewoners te vertrouwen zijn	65	*80	*59	69	56
Ik denk dat de meeste buurtbewoners overwegend eerlijk zijn	65	*74	*60	66	58
Ik vind dat de meeste buurtbewoners elkaar behulpzaam proberen te zijn	62	*77	*58	63	56
Ik vind dat de meeste buurtbewoners vooral met zichzelf bezig zijn	36	*21	*38	32	43
Ik vind dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met buurtbewoners	25	19	28	25	27
Ik denk dat de meeste buurtbewoners van mij zouden profiteren als zij de kans zouden krijgen	16	20	13	14	21

Het beeld is behoorlijk positief: een ruime meerderheid vindt anderen te vertrouwen, eerlijk en behulpzaam. Wel zijn er evenveel voor- als tegenstanders bij de stelling dat andere bewoners vooral op zichzelf gericht zijn. Men erkent klaarblijkelijk een zeker individualisme in de buurt, zonder dat dit afbreuk doet aan het onderling vertrouwen.

Middengroepen kijken iets positiever aan tegen hun medebewoners. Zij vertrouwen hen iets vaker (69 procent) en vinden hen minder op zichzelf gericht (32 procent) of profiteurs (14 procent). Dit past in het patroon dat groepen die zekerder zijn van hun eigen bestaan, meer vertrouwen hebben in 'anderen'. Onder de 16 niet-westerse allochtonen binnen de middengroep zijn er bijvoorbeeld slechts twee die aangeven het niet eens of oneens te zijn met de stelling dat de meeste mensen te vertrouwen zijn - de andere veertien zijn het eens of zeer eens. Hetzelfde beeld geldt voor de stelling dat de meeste buurtbewoners eerlijk zijn (15 van de 16). De groep lage inkomens denkt duidelijk anders dan de middengroep over hun mede buurtbewoners. Die vindt men minder vaak te vertrouwen, eerlijk of behulpzaam. Men vindt anderen vaker op zichzelf gericht en profiteurs. De lage inkomens passen dus wat meer in een *low trust* profiel.

Minstens zo opvallend is het grote vertrouwen dat de groep niet-westerse allochtonen uitspreekt in buren en buurtgenoten. Meer dan de hele groep respondenten vindt men anderen te vertrouwen (80 procent), eerlijk (74 procent), behulpzaam (77 procent) en minder op zichzelf gericht (21 procent). Navenant zegt ook een kleiner deel (19 procent) dat voorzichtigheid nodig is in de omgang met buurtbewoners.

Kan anderen in de buurt vragen om steun voor ...	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden-groep	Lage inkomens
Levensmiddelen kopen	84	*73	*88	86	81
Gezelschap	77	68	74	80	73
Oppas huis tijdens vakantie	76	72	74	81	73
Sleutel bewaren	74	*54	*67	*81	*67
Advies over gezondheid	61	63	63	61	61
Hulp bij klusjes	60	58	63	58	58
Advies over wetten, regels	52	51	47	56	46
Hulp bij Formulieren	51	64	47	47	47
Oppas kind	51	54	53	49	52
Tijdelijk onderdak	47	51	47	42	46
Hulp bij vinden woning	35	37	31	33	31
Hulp bij vinden baan	34	28	32	33	32
Geld lenen	33	49	32	29	31

Elkaar vertrouwen kan er toe leiden dat men elkaar om hulp kan vragen. Gevraagd naar de steun die men van buurgenoten krijgt, geven de respondenten veelal klassieke antwoorden. Voor kleine zaken en voor noodgevallen kunnen ze bij buren terecht. Voor grotere kwesties, zoals hulp bij onderdak, werk of geld klopt men elders aan. Er zijn wel duidelijke onderscheiden tussen de groepen in hoeverre ze ondersteuning in de buurt kunnen mobiliseren. De middengroep in de Wesselerbrink scoort over het algemeen iets hoger dan gemiddeld als het gaat om het sociaal buurtkapitaal waarover ze beschikken voor het krijgen van steun. Men past wat meer op elkaars huis, bewaart de sleutel voor vakantie, doet boodschappen voor elkaar en kan iets vaker aankloppen voor gezelschap. De lagere inkomensgroep scoren op deze punten iets lager dan gemiddeld.

Niet-westerse allochtonen doen in vergelijking met het gemiddelde iets minder vaak een beroep op de steun van anderen in de buurt, vooral als het gaat om vergeten boodschappen (73 procent) of de sleutel van het huis (54 procent). Omgekeerd kennen zij wel meer mensen die zij kunnen vragen om te helpen bij het invullen van formulieren (64 procent), als kinderopas (54 procent) of die kunnen

helpen bij geldproblemen (49 procent). Deze uitkomsten suggereren dat niet-westerse allochtonen over ander typen sociaal kapitaal in de wijk beschikken dan autochtonen.

4.4 De betekenis van etnische verscheidenheid

De Wesselerbrink is een wijk met verhoudingsgewijs veel bewoners van allochtone afkomst? Hoe kijken bewoners tegen de etnische diversiteit in de wijk aan?

Etnische diversiteit in de buurt		Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden-groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens						
Etnische diversiteit		25	*54	*17	20	24
belangrijke vestigingsredenen						
Contacten met diverse etnische groepen		48	*73	*42	40	51
Tevreden met etnische diversiteit		54	*71	*50	54	47
Meer etnische diversiteit?		25	*55	*17	*16	*28
Etnische diversiteit is prettig		36	*66	*29	27	39

De etnische verscheidenheid vormde voor de meeste respondenten geen belangrijke reden om zich in de wijk te vestigen (dat zagen we hiervoor ook al aan de vestigingsredenen die vooral functioneel - winkelaanbod, veiligheid etc. - van aard waren). Achtenveertig procent heeft contacten met bewoners van verschillende etnische afkomst, een even grote groep heeft die niet. Een kleine meerderheid is tevreden met de etnische diversiteit (54 procent). Twintig procent was het oneens of zeer oneens met deze stelling. Voor 25 procent mag de etnische diversiteit toenemen, maar 44 procent is het daarmee (zeer) oneens. Voor velen lijkt de grens dus te zijn bereikt.

Tussen de groepen zijn er grote verschillen. Middengroepen verzetten zich niet tegen het gegeven dat de wijk etnisch divers is, maar geven duidelijk aan dat de groep etnische minderheden in de wijk wat hen betreft niet groter moet worden. Onder de middengroep zegt men tevens minder vaak het prettig te vinden om te wonen tussen bewoners afkomstig uit verschillende etnische groepen. Middengroepen hebben in vergelijking met de totale responsgroep en in vergelijking met lage inkomens ook minder contact met allochtone bewoners.

Aan de etnische verscheidenheid in de buurt hechten niet-westerse allochtonen veel meer belang dan de hele groep respondenten en dan de groep autochtonen. Voor 54 procent vormt de etnische diversiteit een belangrijke vestigingsreden en 73 procent onderhoudt contacten met bewoners uit diverse etnische groepen. Het lijkt dus niet zo te zijn dat het verhoudingsgewijs grote percentage allochtone bewoners andere allochtone bewoners er van heeft weerhouden zich in de wijk te vestigen. Een groter deel dan gemiddeld (71 procent) is tevreden over de vele etnische achtergronden van bewoners in de buurt. Van 55 procent mag het meer zijn en 66 procent vindt de etnische diversiteit prettig. De mate van etnische verscheidenheid verdeelt dus de bewoners van Wesselerbrink sterk.

Etnische diversiteit in de buurt is gunstig voor ...	Totaal	N.w. all	Aut.	Midden-groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens					
Voorzieningen	40	*62	*32	39	37
Onderlinge steun	37	*67	*28	30	38
Sociale samenhang	35	*69	*25	*24	*39
Zorg woonomgeving	31	*63	*22	24	33
Buurtbetrokkenheid	31	*63	*23	22	33
Veiligheid	29	*56	*21	21	30
Reputatie	27	*55	*19	22	26
Minder spanningen en conflicten	21	16	21	22	19

Welke inschatting maakt men van de effecten van die verscheidenheid op de wijk? Gevraagd is naar de positieve effecten op verschillende buurtkenmerken. In zijn algemeenheid verwacht men op geen van de punten een specifiek positief effect. De etnische verscheidenheid heeft volgens een groot deel van de respondenten vooral een keerzijde: men vindt het ongunstig voor de reputatie van de buurt (45 procent), voor de veiligheidssituatie (40 procent) en men denkt dat het kan leiden tot spanningen in de buurt tussen bewoners (44 procent).

Wederom is een groot verschil tussen de gevestigde groep van autochtonen en de 'nieuwe mensen'; de niet-westerse allochtonen. Op alle punten zijn de autochtonen pessimistisch over de meerwaarde van etnische diversiteit, terwijl de niet-westerse allochtonen juist voortdurend optimistisch zijn. Tussen de klassen zijn de verschillen minder groot. Wel zijn de middengroepen negatiever over de mogelijke voordelen van etnische diversiteit dan de lagere

inkomens. Dit hangt er waarschijnlijk deels mee samen dat bij de lage inkomens de etnische balans wat evenwichtiger is. De groep lage inkomens heeft althans geen van het gemiddelde afwijkende opvattingen over etnische diversiteit.

4.5 De betekenis van inkomensverscheidenheid

In de survey zijn ook enkele stellingen opgenomen over de rol van middengroepen in de buurt.

Hogere inkomens in de buurt	Totaal	N.w. all.	Aut.	Midden-groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens					
Ondanks afwezigheid hogere inkomens toch gekozen voor buurt	67	*77	*61	67	65
Graag contact met hogere inkomens	61	63	60	61	62
Tevreden met geringe inkomensdiversiteit	48	*60	*42	*36	*54
Wenst meer diversiteit	36	*19	*40	38	35

De reacties op inkomensdiversiteit laten globaal een vergelijkbaar trendbeeld zien als de respons bij etnische diversiteit, al zijn er wel enkele markante verschillen. Net als bij de vraag over etnische diversiteit is ongeveer de helft van de respondenten tevreden met de huidige inkomensmix en een derde wenst meer hogere inkomens in de buurt (ter vergelijking: een kwart van de respondenten is voor meer etnische diversiteit). Een kwart van de respondenten wil absoluut niet meer inkomensdiversiteit. Bij het een harde grens stellen aan etnische diversiteit lag dit percentage hoger (44 procent). Bovendien zijn contacten met hogere statusgroepen gewenster dan met etnische groepen. Boud gesteld: inkomensdiversiteit is niet erg nodig volgens de meeste respondenten, maar hogere inkomensgroepen zijn minder bedreigend dan etnische groepen.

Middengroepen zijn duidelijk minder tevreden met de geringe inkomensdiversiteit, maar ook zij pleiten niet heel hard voor differentiatiemaatregelen. Het zijn met name de niet-westerse allochtonen die tevreden zijn met de huidige sociaaleconomische samenstelling van de bevolking en die zich het sterkst keren tegen ingrepen in de sociale woningvoorraad. Mogelijk spelen de maatregelen die eind 2009 voorlagen en die een sterk verdringend effect hadden voor lage inkomens een rol bij deze antwoorden. Het

bovenstaande beeld wordt redelijk samengevat in de steun voor meer koopwoningen in de buurt:

Meer koopwoningen	Totaal	N.w.	Autocht.	Midden- groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens		allocht.			
Meer koopwoningen is goed	43	*22	*48	49	45

De groep voorstanders (43 procent) is maar een klein beetje groter dan de groep tegenstanders: 35 procent is het (zeer) oneens met de stelling. De middengroep is wederom iets positiever dan gemiddeld. Niet-westerse allochtonen hechten andermaal minder belang aan hogere inkomens in de buurt.

Hogere inkomens in de buurt zijn gunstig voor ...	Totaal	N.w.	Autocht.	Midden- groep	Lage inkomens
% Eens / zeer eens		allocht.			
Reputatie	49	*28	*55	54	54
Zorg woonomgeving	44	*31	*46	42	54
Voorzieningen	43	*26	*50	42	52
Veiligheid	41	*29	*44	42	47
Sociale samenhang	37	28	39	38	44
Buurtbetrokkenheid	36	25	38	37	41
Onderlinge steun	34	24	36	33	39
Minder spanningen en conflicten	33	*18	*36	34	36

De mogelijke positieve invloed van hogere inkomens op de reputatie, de zorg voor de woonomgeving, de voorzieningen en de veiligheid wordt door een groot deel van de respondenten onderschreven. Over de positieve invloed op sociale samenhang, buurtbetrokkenheid, onderlinge steun en spanningen in de buurt is men minder eensluidend. Dat blijkt ook uit enkele van de gesprekken die met bewoners zijn gehouden over de mogelijke gevolgen van een grotere middengroep voor de wijk. Sommigen hopen dat van middengroepen een voorbeeldfunctie kan uitgaan naar bewoners die het niet zo nauw nemen met respectvol gedrag in de openbare ruimte. Anderen denken dat de kloof tussen bestaande bewoners ('asociale minima') en middengroepen te groot is, zodat een emanciperende, corrigerende invloed te hoog gegrepen lijkt. Uit de survey komen vooral de fysieke aspecten en minder de sociale aspecten naar voren waarop men een grotere positieve invloed verwacht. Afgezet tegen de veronderstelde bijdrage van etnische diversiteit zijn de sociale scores voor meer inkomensdiversiteit ongeveer gelijk, maar economische

diversiteit wordt wel als veel gunstiger gezien voor het aanzien van de wijk dan etnische diversiteit.

Autochtonen, middengroepen en lage inkomens denken redelijk gelijkgestemd over de voordelen en nadelen van meer middenklasse. De groepen wijken niet veel af van het algemene beeld. Niet-westerse allochtonen schatten de mogelijke effecten van hogere inkomens voor de buurt aanmerkelijk minder positief in dan de hele groep respondenten. Zo gelooft maar 28 procent dat de reputatie van de wijk zal verbeteren, 26 procent dat het voorzieningenniveau zal verbeteren en 25 procent dat de betrokkenheid bij de buurt toeneemt.

4.6. Conclusies Wesselerbrink

Uit de analyse van de gehele groep respondenten ontstaat een vrij helder beeld van de bewoners over hun buurt, het vertrouwen in andere bewoners, de invloed van etnische groepen op de buurt en de afwezigheid van een diversiteit aan inkomens. Wel moet er rekening mee worden gehouden dat de algemene cijfers sterk het stempel dragen van autochtone Wesselerbrinkers die al lang in de wijk wonen. Door onderscheid te maken naar sociaaleconomische status (lage inkomens en middengroepen) en naar etnische achtergrond (autochtonen en niet-westerse allochtonen) kunnen we het beeld per groep verder uitdiepen.

De meeste respondenten voelen zich op hun plek in de wijk. Men identificeert zich met het bijzondere uiterlijk van de wijk, voelt zich er thuis en vindt het niet vervelend om er te wonen. Het vertrouwen in burens is ook relatief hoog en men durft elkaar voor kleine zaken en voor noodgevallen om hulp te vragen. Ongetwijfeld draagt de lange woontijd aan dit vertrouwen en aan deze wederzijdse hulp bij. De bestaande minpunten (relatief veel onveiligheid, overlast en dergelijke, veel lage inkomens met weinig vertrouwen in instanties) drukken wel het wijkcijfer. Al is dat nog steeds een 6.7.

Toch is men bezorgd; velen stellen dat de wijk achteruit gaat. Autochtone groepen, middeninkomens en lage inkomens koppelen dit sterk aan de toename van arme niet-westerse allochtonen die in de buurt zijn komen wonen (een groei van meer dan 13 procent in 13 jaar). Deze groepen keren zich niet tegen de individuele allochtone buurman, maar wel tegen de snelle veranderingen in de etnische compositie van de wijkbevolking. Dit wordt als bedreigend ervaren.

Het zou het samenleven bezwaren en ongemakkelijk maken. Het zou bovendien afbreuk doen aan de reputatie van de wijk. Deze groepen voelen duidelijk een tegenstelling met de niet-westerse allochtonen en pleiten tegen meer etnische diversiteit in de wijk.

De bevindingen passen in dit opzicht in de conflicttheorie. De conflicttheorie stelt dat bij een snel toenemende etnische diversiteit in een gebied de dominante groep zich bij bepaalde omslagpunten ('tipping points') gaat keren tegen de nieuwe *outgroups*. De nieuwe groepen worden gezien als een bedreiging voor de leidende positie in de wijk, daarom gaat men negatiever denken over deze 'uitdaggers'. Amerikaans onderzoek naar blanke omgevingen waar een groeiend aantal zwarten komt wonen, bevestigt dit beeld. Het blanke antagonisme stijgt als de zwarte populatie flink toeneemt in gebieden (o.a. Glaser, 1994; Taylor, 1998). Gijsberts en Dagevos (2005: 42) constateren ook voor Nederland dat autochtonen in buurten waar de etnische samenstelling in hoog tempo is veranderd, zich meer bedreigd voelen door allochtonen.

Anders dan misschien verwacht is de opstelling van niet-westerse allochtonen weinig polariserend. De allochtone bewoners van de Wesselerbrink passen niet goed in de sociale identiteitstheorie, die uitgaat van een tweezijdige polarisatie (Tajfel & Turner, 1979;1986). Deze theorie veronderstelt dat in situaties van etnische menging afwijzende reacties niet alleen waarneembaar zijn bij de dominante groep, maar ook bij de minderheidsgroep. In een gemengde omgeving zal bij de onderliggende partij net zo goed de wens leven de eigen identiteit niet ter discussie te stellen, maar te beschermen door zich deels terug te trekken in eigen kring. Die richting spreekt echter niet heel sterk uit de antwoorden. De niet-westerse bewoners van de Wesselerbrink voelen zich thuis in de wijk, zien de buurt er nauwelijks op achteruit gaan, hebben vertrouwen in hun buren, hebben contacten met diverse etnische groepen en vinden het prettig om te wonen tussen verschillende etnische groepen. De aanwezigheid van familie en vrienden is belangrijk, maar de kerk of de moskee is voor hen geen belangrijke vestigingsreden. Belangrijk lijkt vooral dat de Wesselerbrink een plek is om vooruit te komen (sociale stijging). Voor zover deze antwoorden ook van toepassing zijn op de groep Suryoye, lijkt op dit punt niet erg sterk sprake van etnische *urban village*-vorming.

Vergeleken met de standpunten over etnische diversiteit, zijn de opvattingen over inkomensdiversiteit wat minder uitgesproken. Dat het groeipercentage middenklasse ook sterk is toegenomen (samenhangend met de verkoop van woningen), lijkt bijna ongemerkt plaats te vinden. De aanwezige middenklasse wordt nauwelijks als zodanig herkend. De vermeende geringe aanwezigheid van middengroepen wordt door de respondenten aangemerkt als een ongewenste situatie, maar tegelijkertijd is heel veel meer inkomensdiversiteit niet nodig volgens de meeste van hen. Een grote groep denkt wel dat de veiligheid en de reputatie van de wijk door de komst van meer middengroepen zal verbeteren, evenals fysieke aspecten, zoals zorg voor de woonomgeving of het voorzieningenaanbod. De mogelijke invloed van middengroepen op sociale samenhang, betrokkenheid en onderlinge steun in de buurt schat men over het algemeen echter niet erg hoog in. In vergelijking worden hogere inkomensgroepen duidelijk als minder bedreigend ervaren dan etnische groepen, zo valt op te maken uit de antwoorden van (wederom) autochtonen, middengroepen en lage inkomens. Contacten met hogere statusgroepen worden meer gewaardeerd dan met etnische groepen.

Niet-westerse allochtonen keren zich het sterkst tegen meer inkomensdifferentiatie en vrezen voor de sociale samenhang van de wijk en voor conflicten als er meer woningen komen voor meer bemiddelde groepen. Dit is een relatief opmerkelijk antwoord, omdat deze groep in onderzoeken naar stedelijke vernieuwing vaak aangeeft meer inkomensmenging belangrijk te vinden. Mogelijk spelen in dit geval ervaringen in het thuisland een rol. Soms zijn dit landen met weinig egalitaire verhoudingen, waar klassen nog scherp tegenover elkaar staan. Maar het kan ook zijn dat de rigoureuze sloopplannen voor het Bijvank hun invloed hadden op de reacties. De gentrification-stress die sprak uit de protesten tegen de sloop van huurwoningen en de terugbouw van duurdere (koop) woningen, is inmiddels wat naar de achtergrond gedrongen door een nieuw voorstel dat op meer instemming van bewoners kan rekenen. De stemming is omgeslagen en dat kan van invloed zijn op het denken over de meerwaarde van middengroepen. Dat in de enquête de lauwe of afwijzende reacties domineerden, hangt waarschijnlijk onlosmakelijk samen met het 'woelige' moment van enquêteren, najaar 2009. Het illustreert dat sterke verdringing niet voor niets geldt als contra-indicatie voor vertrouwen tussen klassen.

Om een beter beeld te krijgen wat middengroepen voor de buurt zouden kunnen betekenen, zoomen we tot slot nog in op de bestaande middengroep in de wijk. De middengroep vestigde zich in de wijk om redenen die niet afwijken van de doorsnee bewoner van Wesselerbrink: een veilige wijk, met goede winkels en goede woningen -. Wel benadrukken zij het belang van de nabijheid van zorgvoorzieningen. Dit past in het beeld van een enigszins vergrijzende middenklasse die er al langer woont. Ze zijn vaak begonnen als sociale huurder en hebben hun eigen woning kunnen kopen. In hun waardering van de wijk wijkt de middengroep niet af van het gemiddelde. De wijk is voor hen wel iets minder dan voor de anderen een vindplaats voor sociale contacten en een 'thuis', al kunnen ze van hun burens op aan in tijden van nood. Hun vertrouwen in de buurman is relatief hoog. Zij pleiten het sterkst voor meer koopwoningen en denken dat het bijdraagt aan de reputatie en de voorzieningen en de veiligheid. Tegelijkertijd etaleren zij een relatief sterke distinctie naar etnische groepen in de wijk. Op basis van het survey poneren we daarom de verwachting dat zeker het wat oudere deel van deze middengroep te bedienen is met woonvormen waarbij de multiculturele werkelijkheid op enige afstand staat.

5. Conclusies

5.1. De impact van een geforceerde inkomensmenging in Enschede

Nederlandse wijken gedomineerd door lage inkomens kennen een laag buurtvertrouwen. Ook is er een negatief effect van de arme wijk op het sociaal vertrouwen van bewoners. In inkomensgemengde wijken scoren beide typen van vertrouwen hoger. Dat lijkt een open uitnodiging voor de stedelijke vernieuwing van achterstandswijken. Een gekende contra-indicatie in de literatuur over buurtvertrouwen is echter dat een hoge verhuismobiliteit van bewoners een negatief effect kan hebben. Interessant is dus om na te gaan wat een geforceerde inkomensmenging precies teweeg brengt. Meer of minder (buurt) vertrouwen?

De bevindingen uit dit onderzoek zijn dat een relatief snel proces van inkomensdiversiteit zoals dat heeft plaatsgevonden in de Enschedese wijken Deppenbroek en Wesselerbrink, in beide gevallen niet heeft geleid tot vertrouwensproblemen. Er is geen negatieve samenhang met het vertrouwen in de buurt en in burens gevonden. Daarentegen heeft de snelle toename van etnische diversiteit in de Wesselerbrink tot veel spanningen geleid en tot afname van vertrouwen. De vaak stabiliserende invloed van stedelijke vernieuwing op etnische diversiteit (vgl. Deppenbroek) kan een 'rem' zijn op etnische spanningen. Tegelijkertijd moet stedelijke vernieuwing niet het karakter krijgen van verdringing van lage inkomens, dan ontwaken 'oude' sentimenten van klassenstrijd (vgl. de ontwikkelingen in 2009 rond Het Bijvank). Dergelijke sentimenten hebben in de voormalige fabrieksstad Enschede historische wortels, maar ze laaien nog maar zelden op. Zelfs bij een geforceerde stedelijke vernieuwing blijkt een klassenmix uiteindelijk weinig stressvol te zijn, zoals de ontwikkelingen in Deppenbroek tonen. Dat kan samenhangen met de vaak 'zachte' manier van vernieuwen, er ligt een sterk accent op doorstroom van zittende bewoners; op een 'natuurlijke' gentrification. De aanhoudende etnische menging is daarentegen een open zenuw in de vernieuwde wijken die (tegen de zin van veel autochtone bewoners) ook na de vernieuwing nog fungeren als plaatsen van aankomst voor immigranten.

De bevindingen uit de beide cases zijn gebaseerd op surveys waarin (groepen van) bewoners rapporteren of ze veranderingen ten goede of ten slechte hebben ondervonden van de stedelijke vernieuwing. Zelfrapportages zijn minder betrouwbaar dan verschillende metingen op verschillende momenten, maar ze geven wel een indicatie van de richting van denken.

5.2. Lokale vragen

Tot slot formuleren we op basis van het voorafgaande en op basis van onze kennis van de literatuur over stedelijke vernieuwing – zoals onder andere samengebracht in het proefschrift van Veldboer - de antwoorden op enkele vragen van de co-opdrachtgever, de gemeente Enschede.

1) Wat is de mogelijke invloed van (allochtone of autochtone) middengroepen op vertrouwen in de buurt?

Over het algemeen lijken de respondenten in Deppenbroek en de Wesselerbrink van mening dat middengroepen een mogelijk positief effect sorteren op de reputatie van de buurt en de veiligheid en de fysieke toestand van de wijk, zoals de zorg voor de woonomgeving, maar dat hun aanwezigheid nauwelijks positief doorwerkt op sociale verbanden. Indirect zou door de fysieke effecten overigens toch het vertrouwen in de buurt en in elkaar toe kunnen nemen. Dat 'gemengde' beeld correspondeert met de literatuur en de resultaten in Deppenbroek waar bewoners achteraf positief oordelen en waar het vertrouwen op een hoog niveau is. Belangrijk is wel om onder de goede voorwaarden te mengen, zoals geen portiekmix, geen al te sterke verdringing, etc. Bij de voorstellen voor inkomensmenging in de Wesselerbrink zoals die in 2009 er lagen, lijken er wel dergelijke weeffouten te zijn gemaakt die het vertrouwen niet hebben versterkt.

2) Wat is de mogelijke invloed van (allochtone of autochtone) middengroepen op de integratie van allochtonen in de buurt?

Zelfs als inkomensmenging onder gunstige voorwaarden is georganiseerd, is het weinig zeker of inkomensmenging directe positieve effecten heeft op de sociaal-economische status van arme bewoners. De onderzoeksresultaten zijn soms bevestigend, maar veelal neutraal. Meer overtuigend is de bevinding dat arme bewoners gemengde inkomenswijken als een gunstige conditie beschouwen

voor sociale stijging. Gevonden effecten zoals een sterk verbeterde leefbaarheid en veiligheid, een betere buurtreputatie, minder postcodediscriminatie en een betere gezondheid, geven achterstandsbewoners de ruimte om in een rustige omgeving verder en vooruit te kijken. Onderzoek laat daarnaast zien dat arme subgroepen minder riskant gedrag vertonen naarmate het aandeel middengroepen in de buurt toeneemt en dat ze moderner zijn in hun maatschappelijke opvattingen en betere taalvaardigheden hebben. Er ontstaat in gedeconcentreerde wijken dus een sterkere oriëntatie op dominante maatschappelijke groepen. Tegelijkertijd leidt gemengd wonen niet tot een hele sterke afname van de oriëntatie op de eigen groep.

3) Wat is de mogelijke invloed van allochtone middengroepen op het vertrouwen en integratie in de buurt?

In de enquête in de Wesselerbrink kijken de niet-westerse allochtone bewoners positiever aan tegen de buurt en andere bewoners dan de autochtone bewoners. Zij hebben ook meer vertrouwen in andere bewoners. Als dat in dezelfde mate geldt voor de allochtone middengroep lijkt het er op dat het behouden en verder ontwikkelen van een allochtone middengroep voor de Wesselerbrink één van de manieren kan zijn om het onderling vertrouwen tussen bewoners en het vertrouwen in de buurt te versterken. Het aantal niet-westerse allochtonen uit de middengroep (N=12) is echter te klein om hierover betrouwbare uitspraken te kunnen doen. Bovendien hebben we in Deppenbroek gezien dat de meeste bewoners liever voor andere middengroepen opteren dan voor een etnische middenklasse. In de literatuur zien we bij toerbeurt a) (etnische) stijgers uit de eigen wijk en b) relatief hoogopgeleide sociale en culturele professionals als belangrijke 'solidaire' middengroepen in de gemengde inkomenswijk. Juist in wijken met een erkende traditie als aankomstplek voor immigranten zoals de Bijlmer, zien we ook veel betrokkenheid van beide typen middenklasse bij sociale huurders. Het tegenbeeld zijn Vinex-wijken waar middengroepen omdat ze weinig sociale huurders om zich heen verwachten, zich juist relatief gesloten opstellen. Niet alleen persoonlijke kenmerken, maar ook wijkenmerken doen er dus toe.

4) Welke voorzieningen zijn bepalend voor de vestiging en mobiliteit van lage, midden en hoge allochtone inkomensgroepen in de wijk?

Uit de survey sprak dat de redenen van allochtonen om zich in de wijk te vestigen niet of nauwelijks verschillen andere groepen. De groep niet-westerse allochtonen in de steekproef is te klein om in inkomensgroepen op te delen, maar te verwachten valt dat zich geen grote verschillen zullen voordoen, al zullen succesvolle allochtonen sterker de nadruk leggen op het wonen in 'winnende' wijken die hun succes uitstralen. De grootste trekkers van de Wesselerbrink zijn voor niet-westerse allochtonen de vermeende veiligheid en de nabijheid van winkels, scholen en familie. Familie is dus belangrijk, maar de aanwezigheid van landgenoten en religieuze voorzieningen veel minder. In Deppenbroek scoort de veiligheid, het uiterlijk van de buurt en de aanwezigheid van winkels en het buitengebied hoog. Beide resultaten corresponderen met het algemene beeld dat allochtonen niet zozeer andere woon- of wijkwensen hebben dan autochtonen, maar dat ze wel kijken of er al verwante sociale relaties wonen.

Literatuur

Beckhoven, E. van & R. van Kempen (2003), Social effects of urban restructuring: a case study in Amsterdam and in Utrecht, The Netherlands. *Housing studies*, 18 (6), 853-875.

Bergeijk, E. van, A. Kokx, G. Bolt & R. van Kempen (2008), *Helpt herstructurering? Effecten van stedelijke herstructurering op wijken en bewoners*. Universiteit Utrecht.

Blokland, T. (2001), Middenklassers als middel: het grote stedenbeleid en de betekenis van midden- en hogere inkomensgroepen voor grootstedelijk sociaal kapitaal. *Beleid & Maatschappij*, 1, 42-53.

Blonk, A. (1929), *Fabrieken en Menschen: een sociografie van Enschede*. Van der Loeff.

Bolt, G. & R. van Kempen m.m.v. M. Hartog (2008), *De mantra van de mix. Hoe ideaal is een gemengde wijk?* Uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam.

Brink, G. van der (2008), *Prachtwijken?! De mogelijkheden en beperkingen van Nederlandse probleemwijken*. Amsterdam. Uitgeverij Bert Bakker.

Butler, T. with G. Robson (2003), *London calling. The middle classes and the re-making of inner London*. Oxford/ New York: Berg.

Buurtmonitor Enschede. Gemeente Enschede

Franke, H. (2003), *Wolfstonen*. Amsterdam. Uitgeverij Podium.

Gans, H. (1961), The balanced community: homogeneity or heterogeneity in residential areas? *Journal of the American Planning Association*, 2 (3), 176-184.

Gesthuizen, M., Van der Meer, T. & P. Scheepers (2008), Ethnic diversity and social capital in Europe; tests of Putnam's thesis in European countries, *Scandinavian Political Studies*.

Glaser, J. (2003), Social context and inter-group political attitudes: experiments in group conflict theory. *British Journal of Political Science*, 33, 607-620.

Graaf, P. van der (2009), *Out of Place? Emotional Ties to the Neighbourhood in Urban Renewal in the Netherlands and the United Kingdom*, Ph-D thesis. Amsterdam: UAP.

Gijsberts M. , T. Van der Meer & J. Dagevos (2008), Vermindert etnische diversiteit de betrokkenheid? In Schnabel P., R. Bijl & J. de Hart (red.) *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. Den Haag: SCP, pp. 309-336.

Inglehart, R. (1977), *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kars advies (2008), *Deppenbroek: Relaxed wonen. Rapportage branding Deppenbroek*.

Kleinhans, R., Veldboer, L. & J.W. Duyvendak (2000), *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: Ministerie VROM.

Kleinhans, R.J. (2005), *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Proefschrift. TU Delft.

Knol, F. (1998), *Van hoog naar laag; van laag naar hoog. De sociaalruimtelijke ontwikkeling van wijken tussen 1971-1975. SCP-Cahier 152*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Rijswijk.

Kullberg, J. (2006), *De tekentafel neemt de wijk*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag.

Lancee, B. & J. Dronkers (2008), *Ethnic diversity in neighborhoods and individual trust of immigrants and natives: A replication of Putnam (2007) in a West-European country*. European University Institute, Florence.

Lancee, B. & J. Dronkers (2009), Ethnic, religious and economic diversity in the neighbourhood: explaining quality of contact with neighbours, trust in the neighbourhood and inter-ethnic trust for immigrant and native residents. *Paper presented at the IMISCOE Cross-cluster Theory Conference Interethnic Relations*, 13-15 May, 2009, Lisbon, Portugal.

Latten, J. & L. Verschuren (2006), Nederland in 2035: angstiger, meer verschil en meer afzondering? *Justitiële Verkenningen*, 3, pp. 23-40.

Leigh, A. (2006), 'Trust, inequality and ethnic heterogeneity', *Economic Record*, 82, (258), 268-280.

Letki, N. (2008), Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods. In: *Political Studies*, 56, (1), 99-26.

Oirschot, L. van & J. Slot (2009), *Heterogeniteit en vertrouwen in Amsterdam*. Paper gepresenteerd op het symposium Diversiteit en Vertrouwen van de dienst Onderzoek en Statistiek op 26 november 2009.

Park, R. (1924), The concept of social distance as applied to the study of racial attitudes and racial relations. *Journal of applied sociology*, 8, 339-344.

Putnam, R.D. (2007), E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 137-174.

Ross, C., J. Mirowsky & S. Pribesh (2001), Powerlessness and the amplification of threat: Neighborhood disadvantage, disorder, and mistrust. *American Sociological Review* 66(August): 568-591.

Smith, N. (2002), New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. *Antipode* 34, (3): 427-450.

Sociale Kaart Enschede 2007 (2007), Gemeente Enschede.

Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979), An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole.

Taylor, M. (1998), How white attitude varies with the racial composition of local populations: numbers count. *American Sociological Review*, 63 (4): 512 -535.

Tolsma, J., Van der Meer, T. & M. Gesthuizen (2009), The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands. *Acta Politica*, 44 (3), 286-313.

Veldboer, L. (2008), Het Middenklasse-effect in achterstandswijken. In L. Veldboer, R. Engbersen, J.W. Duyvendak & M. Uytterlinde, *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: NICIS.

Veldboer, L. (2010), *Afstand en betrokkenheid in de gemengde wijk. Over afwijzende en loyale groepen bij stedelijke vernieuwing*. Amsterdam. Off-page.

Yucesoy, E.A. (2006), *Everyday urban public space. Turkish immigrant women's perspective*. Amsterdam, Het Spinhuis.

Wilson, W.J. (1987), *The truly disadvantaged. The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago, University of Chicago Press.